

Taborski pratitelji u pohodu Deset tisuća prema Ksenofontovoj Anabazi

Banović, Andrija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:402408>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Andrija Banović

**Taborski pratitelji u pohodu Deset tisuća prema
Ksenofontovoj *Anabazi***

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Boris Olujić

Zagreb, 2020.

Sadržaj:

1. Predgovor	3
2. Uvod	5
2.1. Definicija taborskog pratitelja	5
2.2. Ciljevi rada	7
2.3. Povijesni kontekst	7
2.4. Ksenofontova <i>Anabaza</i>	8
2.5. Stanje istraživanja	11
3. Grčka vojska u Ksenofontovom dobu	16
3.1. Hopliti: društvena pozadina i obuka	16
3.2. Pod oružjem: oprema hoplita	21
4. Logistika i životni uvjeti	30
4.1. Okupljanje vojske: Deset tisuća na početku pohoda	30
4.2. Svakodnevnica i životni uvjeti	36
5. Primjeri društvene mobilnosti kod taborskih pratitelja u <i>Anabazi</i>	40
6. Sudbina "ranjivih slojeva"	46
6.1. Položaj žena u Deset tisuća	46
6.2. Položaj robova u Deset tisuća	51
7. Zaključak	54
8. Summary and keywords	57
9. Bibliografija	58
9.1. Kratice	58
9.2. Popis slikovnih priloga	58
9.3. Izdanja izvora i literatura	60
10. Prilozi iz pisanih izvora	67

1. PREGOVOR

U Sardu, tada dijelu Jonske grčke, koja je sama bila dio Perzijskog carstva, se 401. godine pr. Kr. sakupila golema vojska grčkih plaćenika. Njihov poslodavac je bio Kir Mlađi, pobunjeni perzijski satrap čiji je cilj bio preoteti prijestolje od svojeg brata, Artakserksa II. Mada je njegova vojska bila uspješna u bitci kod Kunakse nedaleko Babilona, Kir je poginuo, što je učinilo pobjedu nebitnom. Većina vođa grčkih plaćenika nije dugo nadživjela svog gospodara – pogubljeni su nakon što ih je tijekom pregovora izdao perzijski satrap Tisaferno. Antički autor na kojeg se oslanjamo u ovom radu, Ksenofont, je bio jedan od preživjelih plaćenika, te jedan od nekoliko novih zapovjednika koji su izglasani u jeku ove katastrofe. Njegova *Anabaza* je priča o toj plaćeničkoj vojsci, koja će ostati zapamćena kao Deset tisuća. Njihov povratak u Grčku poveo ih je preko pustinje i snijegom zavijenih planinskih lanaca, u sukobe s brojnim narodima Perzijskog carstva, cijelo vrijeme u bijegu pred kraljevskom vojskom. Ruta koji odabrali, ili bili prisiljeni odabrati, provela ih je kroz Mezopotamiju i Armeniju prema Crnom moru, gdje su konačno dosegli grčku koloniju u Trabzonu. To ipak nije bio kraj njihovog putovanja, jer su se nakon toga upleli u niz čarki u Trakiji u službi lokalnog magnata Seuta; većina preživjelih članova Deset tisuća se na kraju pridružilo spartanskoj ekspediciji u Maloj Aziji, koja se vodila protiv istog satrapa koji je dao pogubiti njihove prvotne vođe. Ksenofontovo djelo, napisano jednostavnim grčkim i izloženo na direktan način, naišlo je na široku publiku u antičkom svijetu; njihova priča je vjerojatno predstavljala određeni presedan, ili inspiraciju za vladare kao što su Filip i Aleksandar Makedonski.

Deset tisuća je, kao i svaka antička vojska, sadržavala golem broj osoba koje su bili integralni dio vojske, mada nisu bili borci: taborskih pratitelja. Mada je mnogo toga napisano o starogrčkim vojskama, vrlo je malo toga poznato o ovom zasebnom društvenom sloju, koji je u izvorima i historiografiji ostao podjednako zanemaren kao što je u svakodnevnom funkcioniranju antičkih vojsci bio nezamjenjiv. Ovaj nam rad pruža određenu priliku da to donekle ispravimo.

U uvodu izloženi su ciljevi rada, povijesni kontekst i stanje istraživanja, kao i naš izvor – Ksenofontova *Anabaza*, te definicija toga što su točno taborski pratitelji. Izlaganje započinje sažetim opisom grčke vojske u Ksenofontovom dobu, do one mjere koliko je potrebno da se kontekstualizira uloga i položaj taborskih pratitelja u jednom takvom sustavu. Slijedeći dio rada

bavi se logistikom i životnim uvjetima Deset tisuća, sastavom te vojske te njihovom svakodnevicom. Nakon toga, dio je posvećen društvenoj mobilnosti između različitih slojeva vojske, od slobodnih građana i vojnika do robova na dnu ljestvice. Na kraju, dio je posvećen dijelu antičkih vojsci koji često sažimamo terminom "ranjivi slojevi".

Radi lakšeg snalaženja, na kraju rada nalazi se popis ilustracija, za koje smatramo da znatno obogaćuju ovaj, kao i bilo koji drugi, historiografski tekst. Također, rad uključuje prilog sa svim odlomcima iz *Anabaze* koji su citirani djelomično ili u potpunosti u ovom tekstu. Odlomci su priloženi paralelno, na izvornom grčkom te u prijevodu na hrvatski.

Ovaj rad je istodobno proizvod autorove dugogodišnje fascinacije vojnom poviješću, kao i određenog umora nad njenom ustaljenošću i njenim kroničnim nedostatkom progresivnog razmišljanja na teoretskoj razini. Pisanje ovog teksta bilo je, u određenoj mjeri, pokušaj da se demonstrira mogućnost novih perspektiva i ukazivanje na zanemarenost određenih aspekata u vojno-povijesnoj historiografiji. Autor bi se želio zahvaliti svojem mentoru, Borisu Olujiću, za jedan od najduljih i, zasigurno, najtemeljitijih zabilježenih procesa revizije diplomskog rada. Također, autor bi se htio zahvaliti predstojnici katedre za staru povijest, Bruni Kuntić-Makvić, bez čije intervencije dotični ne bi nikada bio uzet u obzir kao mentor za ovaj rad.

2. UVOD

2.1. Definicija taborskog pratitelja

Najjednostavnija i najpreciznija definicija taborskih pratitelja bila bi kao civila koji prate vojske. U engleskoj historiografiji, pogotovo onoj koja se bavi ili dotiče vojne povijesti, za njih je već dugo vremena uvriježen termin *camp followers*; hrvatska historiografija dosada nije razvila specifičan i općeprihvaćen izraz koji bi se mogao koristiti za te civilne elemente predmodernih vojski, stoga se prijevod taborski pratitelji činio najbliži značenju tog već prepoznatog termina; nadamo se da će njegova buduća upotreba olakšati posao drugim istraživačima.

Taborski pratitelji se često dijele u dvije glavne kategorije. Prva su obitelji vojnika: žene, djeca, i rjeđe drugi rođaci. Druga kategorija, koja je u pravilu bila mnogo veći i šarolikiji dio vojske, sastojala se od taborskih pratitelja koji su imali neslužben, ili ponekad djelomično služben, status u vojsci, a pružali su svaku vrstu usluga ili dobara koje vojska nije osigurala vojnicima u taboru, što je uključivalo, ali nije bilo ograničeno na: pranje odjeće, kuhanje, vidanje rana, prostituciju, prodaju alkoholnih pića, prodaju odjeće, sitnih alata i popravaka opreme.¹ Od zore ratovanja, doslovno svaka grupa vojnika dovoljno velika da bi smo ju mogli nazvati vojskom je sadržavala znatan broj taborskih pratitelja. Njihovi brojevi počinju opadati tek krajem 19. stoljeća, početkom ere golemih industrijaliziranih ratova; mada sama po sebi fascinantna, ova tema je, naravno, izvan opsega ovog rada.

Mada su vojske u antičkom svijetu, pogotovo helenističke i kasnije rimske vojske, imale dobro shvaćanje opskrbnih linija i svakodnevnih nužnih potreba svojih vojnika, njihova logistika se i dalje ponajviše oslanjala na taborske pratitelje. Tijekom ranijeg perioda kojim se ovaj rad bavi, taborski pratitelji doslovce jesu bili logistika vojske; nabavljanje, priprema i prijenos zaliha je bila njihova uloga. Mada se pribavljanje nužnih zaliha smatralo jednom od odgovornosti zapovjednika, njihova dužnost se u pravilu smatrala zadovoljenom ako su se pobrinuli da je vojsci dostupna adekvatna količina žita.²

¹ Holmes, *The Oxford Companion to Military History*, 170.

² Brice, *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 19.

Taborski pratitelji marširali su zajedno s prtljagom vojske i, kao što će u ovom radu postati jasno, njihovi brojevi su bili znatno veći od brojeva samih vojnika; kao takvi, usprkos svim vrijednim uslugama koje su pružali, taborski pratitelji su također pridonosili preopterećenju logističkog sustava vojske.³ Njihove potrebe tijekom marša za hranom, odjećom, ogrjevom i slično bile su jednake onima vojnika; tijekom bitke bilo ih je potrebno zaštititi. Njihova sudbina je bila intrinzično vezana uz uspjehe vojske, i u lošim uvjetima ili nestašicama su često disproporcionalno više patili od samih vojnika. Sam Ksenofont nam prenosi zgodu iz *Anabaze* kada je Deset tisuća putovalo kroz snijegom prekrivenu Armeniju, gdje je hladnoća u okrutnim uvjetima desetkovala taborske pratitelje, mada su gubici među samim vojnicima bili relativno mali ("Snijeg je bio hvat dubok i tako izgine mnogo blaga i robova, a od vojnika oko trideset).⁴

Treba spomenuti da je oslanjanje na taborske pratitelje predstavljalo određeni dvosjekli mač. Vojsci su pružali sve što je nužno, zajedno s određenom dozom luksuza, što je bez sumnje bilo dobro za životne uvjete vojnika i njihov moral, ali je dolazilo s vlastitim nizom komplikacija oko opskrbe, špijuniranja i uspostavljanja reda u taboru. Dodatni problem bio to što je ih je trebalo držati pod određenim nadzorom, što je predstavljalo dodatno rastezanje resursa i osoblja. Taborski pratitelji predstavljali su najmanje discipliniran dio vojske, i mogli su lako dezertirati, čak i neprijatelju, ako su htjeli. Tipična pljačkanja okolice koje karakteriziraju vojske u ovom periodu, kao i krvavi posao skupljanja plijena s palih i poraženih protivnika je također bilo nešto u čemu su bez sumnje bili vrlo aktivni.

Taborski pratitelji, mada integralan dio svake povijesne vojske i od apsolutno ključnog značaja za njeno normalno djelovanje, su često previđen dio vojno-povijesne historiografije. Također, ne-akademska populacija, čak i ona koja pokazuje određeni entuzijizam prema povijesti, je jedva svjesna njihovog postojanja. Koliko nam je poznato, slavna antiratna drama Bertolta Brechta, *Majka Hrabrost i njezina djeca* iz 1939. te istoimeni film iz 1961. su jedina djela popularne kulture koje se bave njihovom ulogom i sudbinom.

³ Holmes, *The Oxford Companion to Military History*, 171.

⁴ Ksen. *Anab.* IV, 5, 1-2. (Vidi Prilog 1)

2.2. Ciljevi rada

Mada smatramo da je svrha i tema i ovog rada bjelodana iz samog naslova, određena elaboracija koju ćemo ponuditi u ovom poglavlju neće biti na odmet.

Cilj ovog rada je u osnovi proučiti ulogu i položaj taborskih pratitelja u grčkoj vojsci, pri čemu nam kao primjer služi jedna specifična vojska, tijekom jednog duljeg pohoda, unutar ograničenog vremenskog okvira. Specifično to je vojska plaćenika poznata kao Deset tisuća prije i tijekom njihovog propalog pokušaja da dovedu uzurpatora na perzijsko prijestolje, te njihovog povratka kući duljinom perzijskog carstva, kako je opisan u Ksenofontovoj *Anabazi*.

Odluka da se ograničimo na samo jedan povijesni izvor nije bila laka, ali se na kraju pokazala ispravnom; osim što u okviru svojeg narativa o Deset Tisuća predstavlja savršen mali mikrokozmos za proučavanje vojne povijesti u ovom periodu, *Anabaza* je, po standardima antičkog svijeta, opsežno i voluminozno štivo. Također, teško je naći ikakav ozbiljan istraživački rad koji se bavi grčkom ili helenističkom vojnom poviješću koju se često ne oslanja upravo na Ksenofontova djela, i pogotovo na *Anabazu*. S obzirom da je ovo historiografsko djelo, podrazumijeva da je kritička analiza izvora glavna metoda koju koristimo. Također, gdje god je moguće, koristimo se istraživanjem naših kolega koji su prije proučavali srodne teme. Pitanja koja nas prije svega zanimaju su tko su bili taborski pratitelji u Deset tisuća: njihovo podrijetlo, motivacije, životni uvjeti, mogućnosti i opcije koje su imali u životu, te koliko je moguće razlučiti, naznake njihove krajnje sudbine.

Snažan fokus na samo jedan izvor omogućio nam je da dubinski proučimo sam tekst: ovaj rad sadržava svaki spomen taborskih pratitelja u *Anabazi* koji se odlikuje ikakvom historiografskom relevantnošću unutar okvira naše teme.

2.3. Povijesni kontekst

Grčki svijet tijekom Ksenofontova života je bio, u političkom smislu, krajnje raznolik, i isprepleten mrežom vječno promjenljivih saveza. S jedne strane Spartanci, legendarni ratnici i povremeno lukavi političari, ali ne pretjerano sposobni administratori; s druge strane Atenjani koji su se oporavljali od rata koji je završio dok je Ksenofont bio dječak, i nadali su se obnovi svog pomorskog carstva. Tebanci su gradili vlastitu hegemoniju, skovanu vojnim osvajanjima na kopnu. Perzijanci, poraženi u Grčkoj još prije par generacija, su ipak ostali nevjerojatno moćni i bogati; dugi doseg perzijskih vladara osjetio se i u grčkoj politici. Sve njih je također

čekao sukob novom uzdižućom silom, polu-barbarskim Makedoncima na sjevernom rubu teritorija nastanjenog Helenima. Dugi rat Sparte i Atene je uništio mnoge grčke tradicije, pogotovo što se tiče ratovanja, ali njegova mnogo dalekosežnija posljedica je bila raspad stare dihotomije saveza, gdje su se polisi mogli ugrubo podijeliti na one naklonjene Sparti ili Ateni; umjesto toga nailazimo na mnogo kompleksniju mrežu saveza koji su bili organizirani na više lokalnoj razini.⁵ Ksenofont je vjerojatno najbitniji pisac kojeg imamo za ovu eru, pogotovo zato što njegovo životno iskustvo i svjetonazor nisu bili ograničeni na njegov polis i bližu okolicu: ratovao je u golemoj multi-nacionalnoj vojsci perzijskog tipa, preživio povlačenje duljinom i širinom perzijskog carstva, ali se također borio kao član spartanske koalicijske vojske u zapadnoj Anatoliji.⁶

Sama *Anabaza* događa se u periodu kada grčki svijet prolazi kroz cijeli niz promjena. Retorika se promijenila, te je umjesto glorificiranja rata i muževnih vrlina pričanje o miru i autonomiji često korišteno kao politički alat; postojala je velika populacija ratnih izbjeglica, od kuda su potekli mnogi taborski pratitelji, oni slobodni i robovi; razlika u bogatstvu između viših i nižih slojeva se produbila; te na kraju, promjena koja nam je vjerojatno najbitnija za potrebe ovog rada: ratno umijeće se sve više profesionaliziralo, sa većom ulogom lako opremljenih vojnika i konjanika; vojske su također počele sadržavati sve veći plaćenički element,⁷ u odnosu na njihovu prije "čistu" ulogu građana i vojnika.

2.4. Ksenofontova *Anabaza*

U ovom poglavlju pružiti ćemo kratak pregled *Anabaze* i biografiju njenog autora, Ksenofonta. S obzirom na autobiografsku prirodu djela, postoji znatna isprepletenosti između ove dvije teme.

Malo toga je o Ksenofontu zapisano prije 401. godine, kada se pridružio zlosretnoj ekspediciji Kira Mlađeg. Obično se smatra da je rođen oko 430. godine pr. Kr., što ima smisla u kontekstu toga kako se Ksenofont predstavlja u *Anabazi*; još uvijek je mlad i poduzetan, ali je već stekao određeno životno iskustvo. Nakon Kirovog poraza i kasnije izdaje u kojem su vođe grčkih plaćenika smaknuti, Ksenofont je bio izglasan kao jedan od novih vođa ekspedicije

⁵ Lee, "Xenophon and his times" u *The Cambridge Companion to Xenophon*, 17.

⁶ De Souza, *The Greek at War: from Athens to Alexander*, 56.

⁷ Lee, "Xenophon and his times" u *The Cambridge Companion to Xenophon*, 17.

koja će kasnije postati poznata kao Deset Tisuća. Njihov povratak kući preko Mezopotamije, Armenije i Anatolije, pa preko Bizanta i Trakije je glavni predmet *Anabaze*. Često se smatra da je naizgled posvemašnja nesposobnost Perzijanaca da konačno unište već tehnički poraženu grčku vojsku demonstrirala njihovu slabost, dok je sposobnost Grka iz raznih polisa, od kojih su neki bili tradicionalni neprijatelji, dala dodatni kredibilitet i zamah ideji panhelenizma.⁸ Tijekom zime 400. na 399. godinu pr. Kr., zajedno s preživjelim ostacima Deset Tisuća, Ksenofont je našao posao kao vojskovođa u službi tračkog magnata Seuta, koji je imao razne teritorijalne pretenzije u regiji. Nakon niza kratkih i uspješnih ekspedicija na njegove neprijatelje, Seut je pokušao uvjeriti grčke plaćenike da ostanu u njegovoj službi, ponudivši im zemlju, i također pokušao osigurati odanost njihovog vođe ponudivši mu svoju kćer kao nevjestu; Ksenofont je odbio ponudu, i umjesto toga poveo svoju vojsku u Anatoliju, da bi se pridružio spartanskom ratu za oslobođenje grčkih polisa u Maloj Aziji.

Slika 1. Put Grčkih plaćenika od skupljanja u Sardu do povratka kući, kako ga Ksenofont opisuje u *Anabazi*. Crvena linija predstavlja rutu Deset tisuća. Zelenom je omeđena granica satrapije Kira Mlađeg.⁹

⁸ "Xenophon: Greek Historian," *Encyclopaedia Britannica* 2020.

<https://www.britannica.com/biography/Xenophon> (pristup 1. 6. 2020.)

⁹ Slika preuzeta iz "Special and Historical Collections of VU University Amsterdam"

<http://imagebase.uvu.vu.nl/cdm/ref/collection/krt/id/2746> (pristup 4. 7. 2020.)

Ovo je točka u kojoj tekst *Anabaze* prestaje, na način koji modernom čitatelju djeluje iznenađujuće i ponešto naprasno; nema zaključka ili epiloga, samo kratak odlomak koji nabraja statistike njihovog epskog putovanja, u smislu duljine puta i njegovog trajanja.¹⁰ Daljnji podatci su često kontekstualni, ali očito je da se Ksenofont povezao s višim slojevima spartanskog društva, mada je nemoguće reći koliko je taj odnos bio blizak. Ksenofont se zasigurno ponosio Atenom i njenim postignućima. Njegova pisanja imaju povremene trenutke gdje naglašuje svoj patriotizam. Primjera radi, blizu kraja *Anabaze* navodi razdiobu ratnog plijena iz pohoda, i toga što je učinio s svojim dijelom.¹¹ Iznimka je njegov odnos s spartanskim kraljem Agezilajem II, koji mu je izgleda bio blizak prijatelj i često pokrovitelj. Ono što se često interpretira kao vrhunac Ksenofontovih pro-spartanskih progleda je činjenica da se zajedno s Agezilajem, kao i nekim drugim veteranima Deset Tisuća, 394. pr. Kr. borio na njegovoj strani protiv svoje rodne Atene u bitci kod Koroneje.¹² Ksenofont je prognan iz Atene, ali dosada nije razjašnjeno je li njegov prebjeg na spartansku stranu bio uzrok ili posljedica tog progonstva. Spartanci su izgleda imali pozitivno mišljenje o Ksenofontu, i dali mu posjed u okolini Olimpije, malog, ali prestižnog polisa koji je u tadašnjem grčkom svijetu imao bitnu religijsku, simboličku i turističku ulogu, gdje mu je također mu je dodijeljena službenu funkcija kao neka vrsta spartanskog ambasadora, a njegovi sinovi su u nekom trenu poslani u Spartu kao dio svojeg obrazovanja.¹³ Generalni konsenzus je da je većina njegovih djela nastala na tom posjedu tijekom tog perioda. Gubitak spartanske moći i prestiža nakon bitke kod Leuktre 371. pr. Kr. dovela je do kratkog perioda tebanske hegemonije, što je zahvatilo i Ksenofonta, koji se još jednom našao prognan. Uobičajeni konsenzus je da je svoje zadnje dane proveo u Korintu, mada je to također upitno stoga što nikakvi podaci o njegovim zadnjim godinama nisu preživjeli u primarnim izvorima. Izvan *Anabaze*, najbliže biografiji što imamo o njemu nalazi se u djelu *Životopisi i misli znamenitih filozofa*, koje je Diogen Laertije napisao u trećem stoljeću,¹⁴ i uz koje vežemo uobičajene probleme do kojih dolazi pri baratanju sekundarnim izvora.

¹⁰ Ksen, *Anab.* VII, 8, 19.

¹¹ Ksen, *Anab.* V, 3. 2.

¹² "Xenophon: Greek Historian," *Encyclopaedia Britannica* 2020.

<https://www.britannica.com/biography/Xenophon> (pristup 1. 6. 2020.)

¹³ "Xenophon: Greek Historian," *Encyclopaedia Britannica* 2020.

<https://www.britannica.com/biography/Xenophon> (pristup 1. 6. 2020.)

¹⁴ "Diogen Laertije," *Hrvatska enciklopedija* 2019. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15273> (pristup 22. 7. 2019.)

Sama *Anabaza* je vjerojatno dovršena nekih dvadeset godina nakon događaja koje opisuje, isprva je pripisana pseudonimu Temistogena od Sirakuze, i vjerojatno je prošla nekoliko nizova prepravki.¹⁵ U obliku koji je preživio do naših vremena, *Anabaza* se sastoji od sedam knjiga. Njen relativno uski i isključivi fokus na grupu plaćenika u stranoj zemlji i osobna perspektiva kojom je napisana je razlog zašto ju neki autori smatraju mikrohistorijskim djelom.¹⁶

2.5. Stanje istraživanja

Mada je predmet ovog istraživanja po svim definicijama tema koja se tiče vojne povijesti, na prvi pogled znatno odskače od vojno-povijesne tematike kojom se takva djela obično bave; ovaj rad ne proučava neku bitku ili rat, vojskovođu ili zapovjednike, tehnike ratovanja, razvoj opreme ili njene upotrebe; umjesto toga koncentrirajući se na žene i djecu, sluge i robove. Čak i same vojnike i vojsku proučava tek do mjere koja je apsolutno nužna za shvaćanje povijesno-društvenog konteksta unutar kojeg taborski pratitelji žive i rade. Da bi smo čitatelju približili unikatne izazove koje pisanje ovakvog rada podrazumijeva, prvo je potrebno razjasniti specifičan status koji vojna povijesti ima u suvremenoj historiografiji, iz čega će postati jasnije kako je to utjecalo na teoretski i metodološki okvir ovog rada.

Vojna povijest je se može najbolje definirati kao proučavanje oružanih sukoba između nacija ili vojski drugih geografskih cjelina, te mnogih faktora, pozadinskih komponenti i implikacija tih sukoba na nacije, pojedince i svjetonazore. Moderna vojna povijest, čak i u njenom najkonzervativnijem obliku, je proširila svoje područje djelovanja na mnoga nova područja proučavanja, koja se sad interesiraju za mnogo šira područja od individualnih bitaka, vojnih pohoda ili slavni generala.¹⁷ Vodeće društvo za vojnu povijest danas je vjerojatno američki *Society for Military History*, na čijim stranicama je dostupan najviše potpun popis autora koji se bave vojnom poviješću danas.¹⁸

Tradicionalni pristup vojnoj povijesti oduvijek je naglašavao čisto vojničke aspekte proučavanja ratovanja kao fenomena u ljudskoj povijesti. Fokus je na vojskama, pohodima i

¹⁵ "Anabasis: work by Xenophon," *Encyclopaedia Britannica* 2020.

<https://www.britannica.com/biography/Xenophon> (pristup 1. 6. 2020.)

¹⁶ Marincola, "Xenophon's *Anabasis* and *Hellenica*" u *The Cambridge Companion to Xenophon*, 104.

¹⁷ Jeremy Black, *Rethinking military history*, 24

¹⁸ <https://www.smh-hq.org/> (pristup 21. 2. 2020)

zapovjednicima. Izvan vojne sfere, dodatno proučava i politički aspekt, ali uglavnom pod utjecajem teoretičara kao što je Karl von Clausewitz, koji je snažno argumentirao da je rat samo nastavak politike drugim sredstvima.¹⁹

Tradicionalna vojna povijest se obično dijeli na četiri glavna područja proučavanja.²⁰ Strategija proučava ratovanje na najvišim razinama, te uključuje planiranje i upotrebe resursa na razini čitavih nacija. Također uključuje posljedice političkih odluka i diplomacije na vojnu sferu, te u manjoj mjeri međudnos civilnog i vojnog svijeta. Treba spomenuti da su u anglofonom svijetu termini *strategy* i *grand strategy* postali donekle međusobno izmjenjivi unutar okvira historiografije. Operacije su nešto manja razina u smislu skale, ali nešto šire tematike, u kojoj se ratovanje proučava isključivo iz perspektive vojnih postrojbi i formacija. Tematika uključuje strateško planiranje unutar specifičnoga pohoda ili područja, pitanja logistike, povijesti određenih jedinica, velike bitke i slično. Taktike proučavaju način na koji se vode bitke. Uglavnom proučava oružje, vojničku opremu, i načine na koji se koriste, mada se ponekad odnosi i na proučavanje unutarnje dinamike manjih postrojbi. Tradicionalna vojna povijest također se dotiče individualne sfere. U pravilu se radi o biografijama velikih vojskovođa;²¹ ali također se može raditi i o biografijama običnih vojnika. Antologije i zbirke intervjua su također česte. U ovu kategoriju se ponekad mogu ubrojiti i više teoretska djela o utjecaju stresa ili obuci vojnika.²² Tradicionalna vojna povijest je pristup vojnoj povijesti koji se najviše predaje na vojnim akademijama, kao i onaj koji je u pravilu najviše zanimljiv široj javnosti. S druge strane, akademska zajednica je uglavnom negativna prema tradicionalnoj vojnoj povijesti; često je smatranje da fiksacija na samu bojišnicu dovela do zanemarivanja više dubinskih aspekata rata, kao što su dugoročne političke, kulturne i društvene posljedice. U mnogim pogledima, ovakva smatranja dovode do pokreta "Nove vojne povijesti".

¹⁹ Howard, *Clausewitz: A Very Short Introduction*, 25.

²⁰ Kenneth W. Noe. "Battle Histories: Reflections on Civil War Military Studies" u *Civil War History* 533, str. 229.

²¹ Kao primjer jednog rijetko kvalitetnog djela ovog tipa navest ćemo monografiju u dva dijela *Napoleon's commanders 1792-1809* i *Napoleon's commanders 1809-1815* koje je napisao britanski autor Phillip Haythorwaite.

²² Odličan primjer ovakvog djela je *French Napoleonic Infantryman 1803-15*, koje se golemim djelom oslanja na zbirke pisama časnika i običnih vojnika Napoleonove vojske. Mnoga djela koja spadaju u ovu kategoriju su jedva više od kompilacije primarnih i sekundarnih izvora; u slučaju da se netko odvaži na pisanje sličnog djela, ova monografija može poslužiti kao odličan primjer kako to napraviti na historiografski relevantan način koji svejedno ostaje lako pristupačan široj publici.

Nova vojna povijest razvila se relativno velikom brzinom tijekom osamdesetih godina, pogotovo u SAD-u. Kao relativno nova pod-grana historiografije, još uvijek je fleksibilna i u fazi definiranja same sebe. Dosada se može reći da je drastično proširila fokus i metodologiju vojne povijesti, tako što je omogućila povjesničarima da formuliraju nove problematike, pronađu nove materijale, i upotrijebe nove metode. Sve to otvorilo je dodatne avenije istraživanja – na primjer, naše taborske pratitelje. S druge strane, fokus se pomaknuo na društvenu povijest vojski i vojnih organizacija. Počele su se proučavati društvena kompozicija vojsku, novačenja i vojne obuke, kao i motivacije vojnika da služe, te učinka vojne službe. Tipično za novu vojnu povijest je da je naglasak manje na vojnicima, oružju, taktikama, i operacijama, i više na društvu, ekonomiji, politici i kulturi.²³

Najveći pomak je došao u odmicanju fokusa sa proučavanja bitaka, koje su nekoć bile primarni fokus vojne povijesti.²⁴ Za vojne akademije takve studije imale su očitu i intrinzičnu vrijednost, ali bitke su također proučavane zbog njihove vrijednosti za nacionalni ponos. Također, u pravilu su bile dobar narativ koji je plijenio pažnju šire javnosti. Nova vojna povijest se umjesto toga fokusirala na vojne institucije, te društvo i njegov međudnos s vojskom.²⁵

Tradicionalnoj vojnoj povijesti se ponekad zamjera nedostatak analitičnosti i pretjerani fokus na popularno pisanje. Stoga je konačni proizvod često marginalno bolji od čiste kronologije generala i bitaka. Jedna analiza sto najčitanijih knjiga, članaka i eseja s tematikom vojne povijesti demonstrirala je da trenutni trendovi u vojnopovijesnoj tematici idu mnogo dalje od liste kronologije, te da česta područja istraživanja uključuju utjecaj društvene, kulturne i političke povijest na vojnu, međudnos društva i kulture vojnih organizacija, te odnos između vojnih organizacija u zajednica iz kojih su potekle.²⁶

Stanje istraživanje o temi ovog rada se uglavnom poklapa sa općim trendovima u stanju vojne povijesti kao specifičnom pristupu unutar povijesne znanosti. Čitatelju stoga neće biti iznenađujuće da nam zasada nije poznato ni jedno historiografsko djelo koje se bavi specifično taborskim pratiteljima. To doduše, ne znači da o njima nije postojala određena svijest – samo da se historiografski trendovi nisu kretali u smjerovima koji bi ih smatrali vrijednim istraživanja.

²³ Burke, *New Military History*, 258.

²⁴ Black, *War and the World: Military Power and the Fate of Continents, 1450-2000*, 76.

²⁵ *Charters Military History and the Military Profession*, 47.

²⁶ Moyer, "The Current State of Military History," *The Historical Journal* 50 (2007), 230.

Tipičan primjer spomena njihovog postojanja nalazimo u starijoj literaturi, kao što je Musićev *Nacrt Grčkih i Rimskih starina* iz 1942. Ovo sažeto, ali temeljito i pedantno djelo, samo spominje da su Spartanci sa sobom u rat vodili brojne helote, a da je starogrčke vojske pratio rep trgovaca.²⁷

Ovakav stav, je, moramo primijetiti, ostao uvriježen u historiografiji sve do danas. S druge strane, spomeni taborskih pratitelja jesu nešto na što nalazimo paralelno sa sve većim utjecajem "nove vojne povijesti". Kako je istraživačima postao sve veći prioritet i interes dekonstruirati svakodnevnicu i interno funkcioniranje vojski, sve je češći određeni "pogled odozdo" u vojnoj povijesti, koji kao takav, barem na periferiji, često uključuje i društveno najniže elemente vojske.

U ovom pogledu, moramo naglasiti koliko su nam vrijedni bili radovi dr. Nicholasa Sekunde, povjesničara i arheologa koji je sudjelovao na mnogim iskapanjima diljem svijeta, i trenutno predaje na sveučilištu u Torunu. U suradnju s Oxford University Pressom i njezinim raznim podružnicama od kasnih 80ih²⁸ često je dao doprinos seriji monografija koja se bavila takvim temama kao što su vojske pojedinačnih polisa.²⁹ Mada još uvijek primarno djela koja se bave "klasičnim" vojnim temama, primjer su historiografskih djela koja pokušavaju obuhvatiti sve aspekte vojnog života, i stoga su nam često bile koristan primjer u razjašnjavanju uloge specifičnih kategorija taborskih pratitelja. Njegovo djelo iz 2000. godine, *Greek Hoplite 480 – 323 BC: Weapons, Armour, Tactics* je vjerojatno najpreciznije djelo napisano o građanima-vojnici koji su tvorili jezgru grčkih vojski u klasičnom periodu, ali također i svakodnevnicu običnih vojnika, koja je često razmotrila uloge taborskih pratitelja.³⁰

Od 2000ih nadalje možemo uočiti pozitivan trend ka djelima "nove vojne povijesti". Odličan primjer je Lee, John W. I. *A Greek Army on the March: Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis*. Ovo je fascinantno djelo, stoga što je u historiografskom smislu određeno miješanje žanrova; bavi se primarno logistikom, ali također je povijest svakodnevnog života, promatrana kroz leću jednog vojnog sistema. Također, sadrži poglavlje koje je poseban osvrt

²⁷ Musić, *Nacrt Grčkih i Rimskih starina*, 36.

²⁸ Sekunda, *The Ancient Greeks*.

²⁹ Sekunda, *The Spartan Army*.

³⁰ Sekunda, *Greek Hoplite 480 – 323 BC: Weapons, Armour, Tactics*.

na robove, sluge i suputnike,³¹ mada treba spomenuti da je to tek dvadeset stranica u djelu koje ima preko tri stotine.

Najnovija knjiga relevantna našoj temi je *New Approaches to Greek and Roman Warfare* iz 2020. godine. Ovo djelo postavlja novi teoretski okvir čija je ideja otići onkraj "nove vojne povijesti" i osloboditi se takve binarne podjele, koju smatra donekle štetnom jer je stvorila dvije oprečne struje koje nisu jedna drugoj zdrava konkurencija. Podijeljena na grčki i rimski dio, bavi se stvarima kao što je plaća, ratni plijen i hrana, ali i život vojnika između pohoda i bitaka. Koliko god progresivno bilo, ovo nam djelo ne pruža toliko koristi koliko bi smo pomislili, jer se još uvijek bavi primarno vojnicima. Poglavlje "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE"³² je jedan od kolekcije eseja sakupljenih u ovu knjigu; analiza dnevnih rutina u grčkoj vojsci koju pruža bila je vrlo korisna za razumijevanje uloge taborskih pratitelja u bilo kojoj vojsci, pa tako i Deset tisuća.

Tipičan problem, dakle, preostaje ozbiljan nedostatak sistematskog proučavanja ove problematike – ovaj se rad stoga, u mnogim pogledima, uputio u istraživanje nepoznatog tla, što se bez sumnje odražava u našim interpretacijama, koje se često moraju oslanjati isključivo na isčitavanje izvora, bez oslanjanja na konsenzus naših kolega.

³¹ Lee, *A Greek Army on the March: Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis*, 255 – 276.

³² Lee, John W. I. "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, ur. Lee L. Brice, 39 – 51

3. GRČKA VOJSKA U KSENOFONTOVOM DOBU

U ovom poglavlju predstaviti ćemo model jedne tipične grčke vojske klasičnog perioda: vojnike, njihovu opremu, obuku, bojni poredak, podrijetlo, motivacije i slično. Razlozi za to su dvojaki. Prvo, s obzirom da se tijekom ovog rada često oslanjamo na citate iz izvora, određena doza kontekstualizacije je nužan dio procesa razumijevanja Ksenofontovog značenja, stoga bi ovo poglavlje čitatelju trebalo omogućiti jasnije i jednostavnije snalaženje unutar jedne relativno specijalizirane teme. Drugo, uloga taborskih pratitelja u grčkoj vojsci proizlazi iz potreba ratničkog sloja i kvaliteta njihovog života ovisi o funkciji koju istom vrše; mada nisu borci, njihova krajnja sudbina je intimno vezana uz pobjede i poraze ratnika kojima služe.

3.1. Hopliti: društvena pozadina i obuka

Jezgra grčke vojske sastojala se od hoplita, teške pješadije koja je dominirala bojišnicama klasičnog perioda uz relativno malo promjena u njihovoj opremi i načinu borbe. Grčka riječ za oružje je *hoplon* (ὅπλον), stoga se može reći da je hoplit "čovjek pod oružjem", mada su prijevodi kao što je "teški oružanik" ili "oklopnik" česti u literaturi,³³ i također prikladno prenose značenje te riječi. Određena zabluda da je *hoplon* ime štita koji hopliti nose je postala nevjerojatno raširena, i može se naći u uobičajenom referentnom štivu, kao što je prestižna *Encyclopedia britannica*,³⁴ ali također historiografiji općenito,³⁵ i čak i u vrlo specijaliziranim člancima koji gdje bi uobičajena praksa strogog *peer-reviewa* trebala izbjeći ovakve osnovne pogreške.³⁶

Hopliti su se borili postrojeni u falangu (φάλαγξ); ovaj riječ u grčkom ima opće značenje bojnog poretka, ali najčešće se koristila u odnosu isključivo na tešku pješadiju, ne lake trupe,

³³ Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, 30.

³⁴ "Shields" *Encyclopedia Britannica* 2019. <https://www.britannica.com/technology/military-technology/Shields#ref521903> (posjet 29. 10 2019.)

³⁵ Catton. *Fighting Techniques of the Ancient World 3000 BC - AD 500: Equipment, Combat Skills, and Tactics*, 18.

³⁶ Schwartz. "Reinstating the hoplite. Arms, Armour and Phalanx Fighting in Archaic and Classical Greece". *Historia Einzelschriften* 207 (2009): 25.

konjicu i ostale elemente vojske, kao što su taborski pratitelji.³⁷ U određenom kontekstu može se također odnositi na cjelokupni vojni potencijal nekog polisa, ili čak biti sinonim za vojsku općenito.

Hopliti postaju dominantna sila na bojišnici negdje u 7. stoljeću pr. Kr, i zbilja nemaju ozbiljnu konkurenciju sve do sukoba tada relativno mlade grčke kulture s već uspostavljenu i moćnom kulturom perzijskog carstva.³⁸ Treba spomenuti da je u grčkom polisu svaki slobodni, odrasli muškarac također bio i vojnik tog polisa; svaka politička funkcija, kao što je okupljanje na agori radi glasanja oko neke teme ili projekta, također predstavljalo okupljanje cjelokupnog vojnog potencijala polisa. Uz iznimku male grupe bogatih građana, koji su služili kao konjanici, i nešto veće grupe siromašnijih, koji su se opremali kao pomoćne jedinice strijelaca, pračkara i ostalih lakih vojnika, većina je u rat odlazila kao hopliti. Nužno je razumjeti da su u grčkom polisu politička i vojna funkcija građana bile u mnogo bližem međuođnosu nego što se često percipira. Unutar polisa, pripadnost hoplita bila je podijeljena na file (φυλή), što je grčka riječ koja znači "pleme" ili "klan".³⁹ Mada je grčki građanin-vojnik osjećao snažan osjećaj pripadnosti svojoj fili, i usprkos značenju termina, njihova organizacija imala je više veze s geografskom pripadnošću nego krvnim srođstvom.⁴⁰ U Ksenofontovoj rodnoj Ateni postojalo je deset fila, od kojih je svaka bila pod zapovjedništvom stratega (στρατηγός), koji bi tijekom rata dijelili zapovjedništvo.⁴¹ Do bitke kod Maratona stratezi su bili veoma bitni i utjecajni pojedinci, a njihova uloga razvila se i u neku vrstu savjetodavnog tijela vrhovnom zapovjedniku vojske,⁴² pri čemu su vjerojatno igrali znatnu ulogu kao sistem protuteže moći ambicioznih pojedinaca kao što su Miltijad ili Temistoklo.

Slično kao što je sa suvremenim idejama o služenju vojnog roka u nacionalnim vojskama, služba građanina u vojsci polisa obično je predstavljana istodobno kao dužnost i privilegija, ali naše znanje o metodama novačenja, obuci, opremanju, detaljima službe ili svakodnevnim dužnostima vojnika je ustvari vrlo ograničeno. Dvije vojske grčkih polisa iz ovog perioda o kojima znamo najviše su one Sparte i Atene. Spartanska vojska, koliko god fascinantna bila, nam je ovdje od malo koristi kao primjer, stoga što njen ustroj, njeno novačenje

³⁷ Sekunda, *Greek Hoplite*, 3.

³⁸ Sekunda, *Greek Hoplite*, 4.

³⁹ Pritchard, "Tribal Participation and Solidarity in Fifth-Century Athens: A Summary", 104.

⁴⁰ Sekunda, *Greek Hoplite*, 5.

⁴¹ Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, 33.

⁴² Sekunda, *Marathon 490 BC – The First Persian Invasion of Greece*, 11.

i obuka, te manje-više svi elementi koje ustvari želimo proučiti predstavljaju nešto unikatno, ne samo u grčkoj povijesti. Jedinstvenost spartanskog sistema ustvari nam predstavlja smetnju pri ovakvoj analizi, jer je praktički svaka njihova praksa bila iznimka, a ne pravilo; doduše povremeno ćemo se referirati na njih u tekstu, jer su ih ostali Grci često emulirali u vojnim pitanjima, pogotovo što se tiče elemenata opreme ili nošnje. Kako je drugi polis čiju vojsku najbolje razumijemo Atena, u ovom poglavlju često ćemo se referirati na njihove metode, jer bi te bile najbližnje predlošku za univerzalni praksu ostalih polisa koja nam je preostala.

Svaki grčki polis trebao je imati određeni popis stanovništva; uz sve ostale administrativne razloge zbog kojeg je koristan, također je bio sredstvo kojim je mladi slobodni muškarac bio registriran u tijelo građana, ali time također i postao dostupan za vojnu službu. U ovom pogledu čak imamo detaljnije podatke o atenskom sustavu nego spartanskom. Početkom godine, svaka fila provjerila je koji mladići su postali "punoljetni", što je u antičkoj Grčkoj obično značilo navršениh 18 godina. Novi građani bi nakon toga bili sakupljeni na jedno mjesto, radi polaganja prisege svom polis. U Ateni su mladići polagali zakletvu u hramu Aglauri, koja nam je ostala sačuvana u potpunosti,⁴³ te svojim domoljubnim tonom i pozivanjem na osobni integritet znatno podsjeća na prisege koje vojnici polažu u modernijim vremenima.

Ovi novopečeni građani su sada bili ἔφηβοι (*epheboi*); ova starogrčka riječ odnosila se na muške adolescente u širem smislu, i može ju se prevesti kao "mladići", ali u ovom vojno-političkom kontekstu bolje ju je samo kroatizirati kao efebi. Sljedeće dvije godine njihovog života bile bi provedene u učenju ratnih vještina, periodu koji se u historiografiji često naziva efebata. Neka vrsta efebata postojala je u grčkim gradovima još od arhajskog perioda, i vjerojatno je bila vrlo rudimentarne prirode; do Ksenofontovog doba ne možemo pričati o toj obuci kao profesionalnoj, ali je u svakom slučaju bila više organizirane prirode, donekle standardizirana i poprilično sofisticirana, barem po standardima perioda.⁴⁴ Treba spomenuti da bi postupno kodificiranje praksi i definiranja kriterija koji definiraju obuku hoplita dovelo i do većeg zatvaranja tog društvenog sloja onima koji nisu odrasli u njemu; muškarac rođen u nižem sloju mogao bi kasnije u životu postati dovoljno imućan da se kvalificira u klasu i priušti skupocjenu opremu hoplita, ali bi mu nedostajalo iskustvo hoplitskog obrazovanja, da ne spominjemo mrežu društvenih kontakata koju bi svi mladi efebi stekli tijekom tog perioda.

⁴³ Sekunda, *Greek Hoplite*, 6

⁴⁴ Sekunda, *Greek Hoplite*, 6.

Prva godinu obuke za buduće hoplite karakterizirala su razna sportska i atletska natjecanja, najčešće utrke; ove bi organizirale file, i u pravilu su slijedile ciklus religijskih svjetkovina.⁴⁵ Bitnu ulogu u ovom imao je gimnazijarh (γυμνασίαρχος). Ovo je bila javna služba sa sličnom ulogom u većini polisa; svaka fila izglasala je jednog imućnog građanina da nadgleda i priprema efebe za utrke;⁴⁶ mada je ovo bio određeni financijski teret, predstavljalo je znatnu čast za samog gimnazijarha.⁴⁷

Ples u punoj ratnoj opremi, piriha, tako nazvana po svojem navodnom izumitelju Pirikosu, je također predstavljala bitan aspekt obrazovanja efeba; plesao se na festivalima, pojedinačno ili u grupama.⁴⁸ Piriha je vjerojatno predstavljala praktičan i estetski ugodan način da se mlade ratnike nauči upotrijebi njihove ponešto nezgrapne opreme. Kretanje u oklopu nije bila kompleksna vještina kao što se često misli, ali je bilo je potrebno posvetiti neko vrijeme tome da se svlada promijenjena ravnoteža i centar gravitacije u tijelu – što nije bilo bitan faktor većinu vremena, ali je moglo doslovno postati pitanje života i smrti za hoplite koji su morali znati jurišati preko često kamenitog i razlomljenog terena Grčke. Dodatna prednost je ležala u tome što je hoplite naučila kako da rade kao tim, pogotovo u vrlo zbijenoj formaciji falange; u tim uvjetima znati kako se kretati i boriti bez ometanja svih oko sebe je bila vještina koja je zahtijevala određenu dozu samodiscipline. Ksenofont spominje pirihi u *Anabazi*, u kontekstu bitnom za temu istraživanja, stoga se detaljnija analiza tog plesa može naći u daljnjem tekstu.

Dodatna sportska aktivnost koja je imala agresivno vojni karakter bila je *ὄπλιτόδρομος*, utrka pod punom ratnom opremom. Ovo je bila kratka utrka od nekih 400 metara, više namijenjena da bude test izdržljivosti, tijela podjednako kao karaktera, više nego čiste sirove snage. Duljina utrke odgovarala je maksimalnom učinkovitem dometu većine perzijskih lukova,⁴⁹ a sam ples se prvi put spominje u izvorima u periodu Grčko-perzijskih ratova.⁵⁰ Ovo sigurno nije bila slučajnost. Do bitke kod Maratona Perzijsko carstvo je imalo impresivnu reputaciju na bojnopolju i dugo naslijeđe učinkovitosti u ratu. Njihova pješadija sastojala se

⁴⁵ Sekunda, *Greek Hoplite*, 6.

⁴⁶ Sekunda, *Greek Hoplite*, 6.

⁴⁷ Sekunda, *Greek Hoplite*, 6.

⁴⁸ Sekunda, *Greek Hoplite*, 6.

⁴⁹ Campbell, *Ancient Siege Warfare: Persians, Greeks, Carthaginians and Romans 546 – 146 BC.*, 13.

⁵⁰ Sekunda, *Greek Hoplite*, 6.

uglavnom od neoklopljenih strijelaca zaštićenih jednim redom oklopljenih kopljanika,⁵¹ čija je primarna taktika bila poraziti neprijatelja strijeljanjem.⁵² Ovo pretjerano oslanjanje na artiljeriju pokazalo se kobnim za Perzijance na Maratonu, jer su Grci shvatili da nikad neće dobiti borbu na daljinu protiv Perzijanaca, pa su umjesto toga odlučili jurišati na Perzijske linije da bi ih što prije prisilili na blisku borbu, gdje su Grci imali niz prednosti.⁵³ Do Ksenofontovog vremena, ovakav juriš kroz "mrtvo tlo" između grčkih i perzijskih linija je izgleda postala standardna metoda napada u borbi protiv Perzijanaca, i Grke je u pravilu služila dobro. Ipak, neki perzijski zapovjednici su shvatili da su Grci ranjivi u slučaju da falanga razbije svoj gusti poredak dok ih proganja, i lukavo su manevrirali da održe Grke na udaljenosti, gdje ih je tipični helenski prijezir prema projektilnom oružju radio protiv njih. Ksenofont je ovo iskusio na vlastitoj koži nakon bitke kod Kunakse, kada je nešto njegovih ljudi umrlo jer ga je nadmudrila perzijska konjica i pješadija naoružana lukovima i pračkama. Kao odgovor bio je prisiljen improvizirati odred pračkara, koje je unovačio iz redova vlastitih taborskih pratitelja;⁵⁴ detaljnija analiza tog događaja pružena je kasnije u ovom radu.

Prva godina obuke je za efebe bila relativno opuštena i provedena u gotovo sportskoj atmosferi; to je bila nužna priprema za znatno intenzivniju godinu obuke koja je uslijedila, poprimajući mnogo militantniji karakter. U mnogim polisima efebi bi se preselili iz svojih domova u zajedničke barake; njihova dužnost je sada bila služiti kao posada raznih tornjeva i utvrda uz granicu, gradskih vrata i branič-kula, te kao garnizon utvrđene akropole; manji dio je također bio zadužen za patroliranje i izviđanje granice države.⁵⁵ Efebi zaduženi za patroliranje bili su zvani περίπολοι, i izgleda da je ta dužnost uglavnom zapadala one najsiromašnije, koji si nisu mogli priuštiti puni oklop hoplita.⁵⁶

Mada je grčko shvaćanje muževnosti i časti slavilo heroje i često pamtilo pojedinačna junačka djela pod oružjem, hopliti nisi bili ratnici koji su se borili individualno. Tijekom Ksenofontovog života, hopliti bi se postrojili osam redova u dubinu, i onoliko u širinu koliko

⁵¹ Ovi vojnici zvali su se *sparabara*, i bili su opremljeni na način sličan hoplitima, ali s lakšim oklopm i štitovima. Za razliku od perzijskih Besmrtnika, s kojima ih se često miješa, nisi bili profesionalni vojnici.

⁵² Sekunda, *Marathon 490 BC: The First Persian Invasion of Greece*, 25.

⁵³ Catton. *Fighting Techniques of the Ancient World 3000 BC - AD 500: Equipment, Combat Skills and Tactics*, 25.

⁵⁴ Ksen, *Anab.* III, 3, 3

⁵⁵ Sekunda, *Greek Hoplite*, 8.

⁵⁶ Sekunda, *The Ancient Greeks*, 18.

im je ljudi bilo dostupno. Sokrat, odnosno Ksenofont koji legitimizira vlastita razmišljanja Sokratovim glasom, usporedio je kompoziciju kvalitetne falange s izgradnjom kuće: kamenje i crijep, materijale koji ne trunu i ne propadaju, treba koristiti za temelje i krov, dok inferioran materijal, opeke i drveće, treba upotrijebiti za popunjavanje zidova; slično tome, falanga treba svoje najbolje ljude u prvi i zadnjim redovima, specifično najmlađe, aktivne i žedne slave naprijed, a stare i iskusne u zadnjem redu da nadgledaju razvoj bitke.⁵⁷ Grčki štit, *aspis*, je služio da zaštiti čovjeka koji ga nosi, ali i djelomično čovjeka lijevo od njega. Formirani u takvu liniju, štitovi hoplita su se djelomično preklapali; stoga nije začuđujuće da se njihovo obrazovanje s vremenom sve više oslanjalo na grupne aktivnosti.⁵⁸

3.2. Pod oružjem: oprema hoplita

Mada su potkraj klasičnog perioda gradovi-države ponekad počeli izdavati opremu svojim građanima, tijekom većine perioda, građanin polisa je bio sam zadužen da se opremi za rat; dapače njegov status građanina je barem djelomično bio uvjetovan njegovom mogućnošću da ratuje za polis o vlastitom trošku. Do Ksenofontovog vremena, polisi su počeli inzistirati na određenoj dozi uniformnosti kod svojih vojnika, ispočetka tako što bi im štitovi nosili određeni simbol, ili bi bili obojani u istu boju, a kasnije i inzistirajući na tome svi nose oklope istog tipa.⁵⁹ Oprema hoplita je bila skupa: jedan atenski propis iz 6. stoljeća pr. Kr. zahtijevao je da građani koji su živjeli na Salamini kupe opremu u vrijednosti od 30 drahmi, što je za većinu obrtničkog sloja, upravo onog koji su najčešće služili kao hopliti, predstavljalo oko mjesec dana rada.⁶⁰ Oklop i oružje su nesumnjivo bili statusni simbol, ali i vrijedno naslijeđe koje se u obitelji moglo zadržati više generacija.

Najbitniji komad opreme bio je veliki grčki štit, *aspis*. Mada često opisani kao brončani štitovi, ustvari su bili od drva, i prekriveni vrlo finim slojem brončanog lima, u pravilu tanjim od pola milimetra.⁶¹ Bronca bi postajala sve deblja prema vanjskom rubu štitu, i postoje određeni dokazi da je udarac rubom bio korisna tehnika u borbi, pogotovo u bliskoj borbi, gdje

⁵⁷ Ksen. *Mem.* III, 2.

⁵⁸ Sekunda, *Greek Hoplite*, 9.

⁵⁹ Sekunda, *The Ancient Greeks*, 3.

⁶⁰ Sekunda, *Greek Hoplite*, 9.

⁶¹ Sekunda, *Greek Hoplite*, 10.

bi koplja bila preduga.⁶² Spartanci su bili poznati po važnosti koju su pripisivali štitu: ako je spartanski vojnik izgubio svoj oklop ili kacigu, to je bio njegov problem, ali ako bi izgubio štit, bio bi strogo kažnjen, stoga što je štit imao integralnu ulogu u taktičkoj metodologiji falange.⁶³ Mada impresivan komad zaštitne opreme, može se argumentirati da je njegova najbitnija uloga bila ofenzivna: oblik je bio idealan za guranje u neprijateljske redove, jer je hoplit mogao gurnuti svoje rame i koljeno u njega,⁶⁴ i time upotrijebiti svoju cjelokupnu težinu u borbi. *Aspis* nije, kao što se često smatra, bio imun na strijele, a pogotovo ne na bačena koplja – znatan dio zaštite je žrtvovan da bi se smanjilo na težini, ali s obzirom na njihov impresivni promjer, ipak su bili pozamašne težine, oko 6.2 kilograma.⁶⁵ Da to stavimo u određeni kontekst, to je dvostruko ili trostruko više od prosječne jurišne puške koji vojnici danas smatraju svojim najbitnijim komadom opreme. Mada u samom dizajnu štitu nema ničeg pretjerano impresivnog

⁶² Krentz, *The Battle of Marathon*, 48,

⁶³ Sekunda, *Greek Hoplite*, 8.

⁶⁴ Bradford, *With Arrow, Sword, and Spear: A History of Warfare in the Ancient World*, 65.

⁶⁵ Sekunda, *Greek Hoplite*, 10.

– veliki okrugli štitovi su povremeno korišteni još u Asirskom carstvu – njegova korisnost ležala je u dizajnu ručki, koji su omogućavale mnogo lakše baratanje.⁶⁶

Slika 2. Ovaj pokrov *aspisa* napravljen od brončanog lima otkriven je tijekom arheoloških istraživanja Olimpije. Promjer štita bio je 84 – 87 cm, s pojačanim rubom od 5 – 5.5 cm.⁶⁷

Za razliku od štita, među kacigama je postojala znatna varijacija. Od nijedne se doduše nije očekivalo da zaustavi sve udarce; kao i sa štitom, tendencija je bila žrtvovati nešto zaštite da se pokrije što više površine, i uštedi na težini.⁶⁸ Različite krete koje su vrlo popularne u prikazima i prepoznatljive za izgled grčkih ratnika su bile napravljene od konjske dlake; krajem klasičnog perioda, kada vojske poprimaju više uniformiran izgled, postale su simbol časnika;⁶⁹

⁶⁶ Snodgrass, *Arms and Armor of the Greeks*. 54.

⁶⁷ Slika preuzeta iz Sekunda, 2000, 10.

⁶⁸ Sekunda, *Greek Hoplite*, 11.

⁶⁹ Sekunda, *Greek Hoplite*, 11.

nejasno je koja je njihova funkcija prije toga bila, osim kao ukras, ili možda da učine siluetu hoplita naizgled višom i time možda potencijalno zastrašujućom protivniku.

Slika 3. Grčka kaciga, koja se u tipologija klasificira kao "korintski" tip. Mada su ih u Ksenofontovo doba postupni zamjenjivali lakši tipovi, ovakve kacige bile bi još uvijek najčešće među Deset tisuća. Mada je zaštita koju su pružale bila odlična, bile su teške te su znatno ograničavale sluh i vidno polje nositelja.⁷⁰

⁷⁰ Slika preuzeta iz De Souza, 1996, 24.

Prsni oklop se u pravilu mogao podijeliti u dvije glavne grupe: brončani i kompozitni. Brončani oklop, napravljen od dvije ploče bronce, prednje i stražnje, i dizajniran tako da slijedi muskulaturu torza, je zasigurno vizualno najpoznatiji simbol hoplita, i ratnika u antičkom svijetu općenito. Ovaj "mišićavi" oklop evoluirao je iz ranijeg "zvonastog" prsnog oklopa arhajskog perioda, koji je ime dobio po isturenom donjem rubu, zbog kojeg je cijeli oklop podsjećao na zvono.⁷¹ Brončani oklop hoplita nije bio ekstremno težak kao što je česta pretpostavka, s prosječnom težinom ispod 7 kilograma.⁷² Druga vrsta oklopa sastojala se od nekoliko slojeva materijala, u pravilu metalnih ljuskica ili pločica⁷³ između slojeva lanene tkanine ili kože, ili oboje.⁷⁴ U akademskim krugovima još uvijek ima puno debate oko ovih oklopa: u odnosu na brončane varijante, vrlo su brzo degradirali; prvi primjerak sačuvan do te mjere da bi se cijeli oblik mogao vidjeti pronađen je tek 1977, tijekom iskopavanja grobnice Filipa II. Makedonskog.⁷⁵ Do Ksenofontovog doba kompozitni oklop je postao popularniji, možda zbog znatno manje težine koja bi predstavljala znatnu prednost u vrlo vrućim predjelima Perzijskog carstva; u prosjeku je težio samo 3.6 kilograma.⁷⁶ Obje vrste oklopa dolazile su nizom kožnih traka, ukrašenih i isprepletenih u dva reda, koja su bile integralni dio oklopa; pričvršćeni za donji rub, štatile su kukove i bedra od udaraca;⁷⁷ Grci su ih zvali πτέρυγες, što znači pera ili perje.

Koljena i potkoljenice su bile zaštićene brončanim nazuvcima, čija konstrukcija je bila poprilično jednostavna ali briljantno učinkovita. Nazuvak se sastojao od jednog komada bronce koji je kovan tako da prati muskulaturu noge; da bi se navukao bilo ga je potrebno rastegnuti, što je moguće s relativno elastičnim materijalom kao što je bronca. Nakon što ga je vojnik navukao, oblik mišića ih je držao na mjestu⁷⁸ – barem pod uvjetom da su bili ispravne veličine.

⁷¹ Sekunda, *Greek Hoplite*, 11.

⁷² Krentz, P. 1985. "The Nature of Hoplite Battle," u *Classical Antiquity* 4, 47.

⁷³ Grčki primjeri su najčešće od bronce, ali željezo je također bilo u upotrebi.

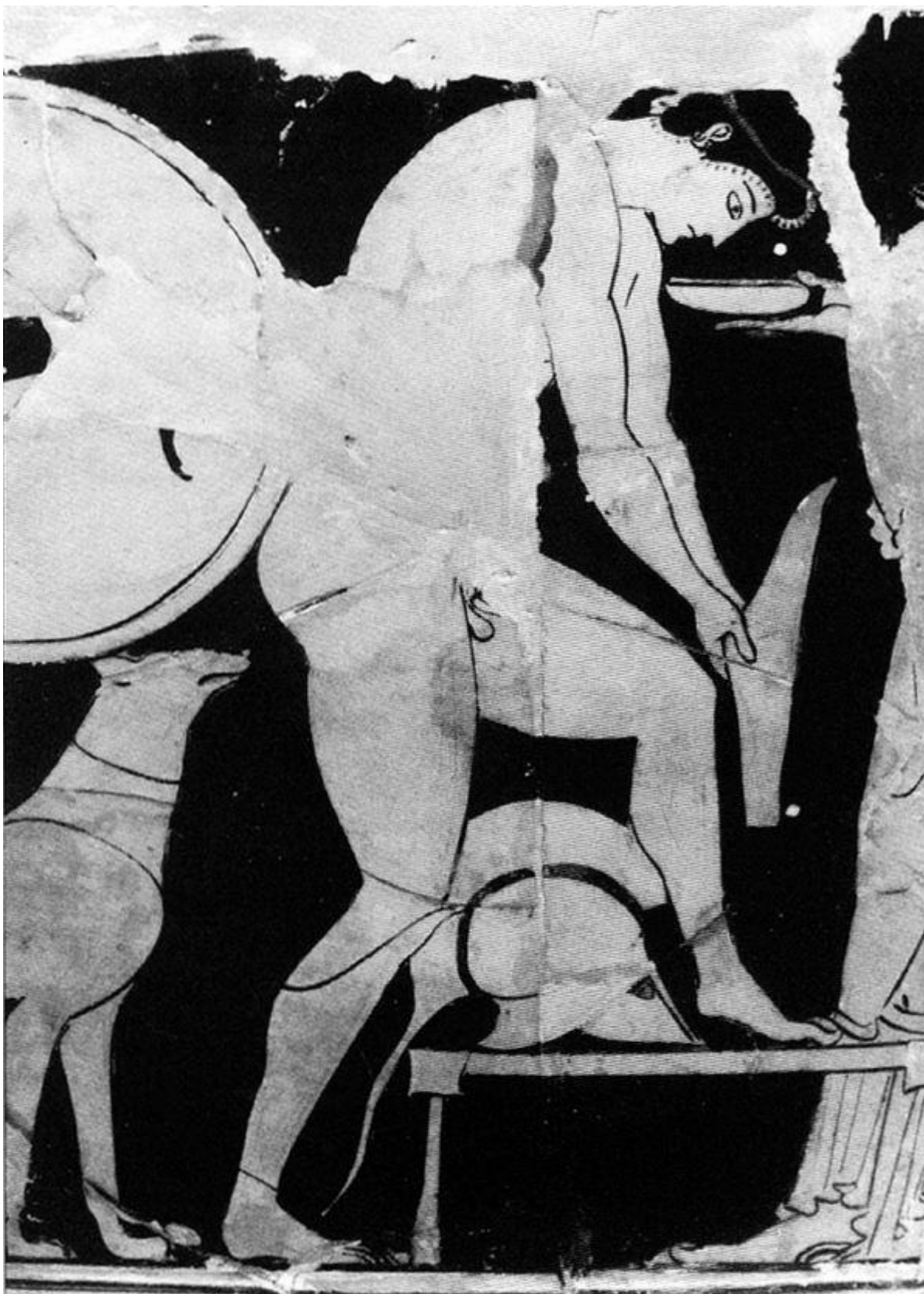
⁷⁴ Sekunda, *Greek Hoplite*, 11.

⁷⁵ Sekunda, *Greek Hoplite*, 11.

⁷⁶ Krentz, P. 1985. "The Nature of Hoplite Battle," u *Classical Antiquity* 4, 47.

⁷⁷ Sekunda, *Greek Hoplite*, 11.

⁷⁸ Sekunda, *Greek Hoplite*, 12.

Slika 4. Detalj s kratera: hoplit oblači oklop za potkoljenice u pripremi za bitku. Ovo je vjerojatno bio prvi komad opreme koji se oblačio, jer bi ostatak oklopa otežao saginjanje.⁷⁹

⁷⁹ Slika preuzeta iz Sekunda, 2000, 11.

Glavno oružje je bilo koplje, kojih je bilo nekoliko vrsta. Najuobičajenije je bilo dugo i teško koplje zvano *dory* ili *doru* (δόρυ). Konstrukcija im je bila od jasenovog drva, željezne ili brončane oštrice listolikog oblika na vrhu, te željeznog ili brončanog šiljka na stražnjem kraju, čije ime se obično prevodi kao "ubojica guštera".⁸⁰ Postoji niz teorija o tome čemu je "ubojica guštera" ustvari služio: često se smatra da se radilo o nekakvoj verziji rezervnog oružja u slučaju da se koplje slomi. Izglednije je da je nekakav metal na kraju bio potreban kao protuteža metalu oštrice na vrhu; oblikovati ga u šiljak bi također omogućio da se koplje zabode u tlo kad nije u upotrebi, što bi čuvalo drvo od elemenata, ali također znatno smanjilo količinu spoticanja preko razasutih kopalja u grčkom taboru.

Grci su koristili nekoliko vrsta mačeva, ali nisu bili vrlo precizni u tome kako koriste vlastitu terminologiju. Mada fascinantna s lingvističkog i povijesnog gledišta, kompleksna rasprava o specifičnoj terminologiji ne bi doprinijela puno temi ovog teksta; ipak, potrebno je pružiti kratak pregled oštrica u upotrebi. Ksenofont obično sve mačeve prikladne za konjanike naziva μάχαιρα, mada ni sam nije posve konsistentan i povremeno ih naziva κοπίς – u oba slučaja radi se o dugim mačevima težeg tipa. Najbliže standardnom maču u grčkoj upotrebi bio je *xiphos* (ξίφος),⁸¹ kratki, ravni mač sa kompleksnom tipologijom, ali funkcionalno identičan kao poznat rimski mač, *gladius*. Neki primjeri imali su specifičnu nazubljenu, ili djelomično nazubljenu oštricu, koja nema očitu funkciju – ne bi bila prednost u borbi, a mačevi su u pravilu bili predragocjeni da se koriste kao alat.⁸² Vojnik dovoljno imućan da posjeduje mač bi također bio dovoljno imućan da si priušti alat koji bi mač razumno mogao zamijeniti, kao što je sjekirica za cijepanje ogrijeva ili mesarski nož, kao i slugu koji bi sve to nosio.

Hoplit u punoj ratnoj spremi nosio je dakle, minimalno, oklop za tijelo, metalne nazuvke, kacigu, barem jedno koplje, mač, i naravno štit, koji je bio najteži. Mada još uvijek postoje znatne rasprave o tome koliko je hoplit u punoj bojnoj opremi bio opterećen, uvriježeni konsenzus u akademskoj zajednici je da je oklop i oružje zajedno težilo otprilike 30 kilograma, mada je moglo biti i više.⁸³

Pri marširanju, štit je predstavljao najveću tegobu za hoplite, zbog čega dolazi do nastanka specifične vrste taborskih pratitelja, zvanih Ὑποπιστής, što doslovce znači "pod

⁸⁰ Sekunda, *Greek Hoplite*, 12.

⁸¹ Sekunda, *Greek Hoplite*, 17.

⁸² Sekunda, *The Ancient Greeks*, 27.

⁸³ Fields, *Thermopylae 480 BC: Last stand of the 300*, 22.

štitom" ili "štitonoša".⁸⁴ Ovaj termin je vjerojatno najpoznatiji u kontekstu kasnog klasičnog perioda grčke povijesti, stoga što je do vremena Aleksandra Velikog korišten za prestižnu jedinicu njegove kraljevske straže (*agema*). Ovo je bila elitna jedinica teško oklopljenih hoplita, ali je također služila kao neka vrste pokretne časničke akademije i povremeno preuzimala funkciju vojne policije.⁸⁵ Ova kategorija vojnika evoluirala je iz specifične kategorije taborskih pratitelja, čiji je posao bio brinuti za oklop i oružje njegovog hoplita, pogotovo štit, koji bi nosio tijekom marša; do Ksenofontovog doba počeli su se postupno militarizirati i postali određena vrsta ratničkog šegrta, čija je primarna uloga bila ona sluge, pogotovo u smislu brige za oružje, ali koji je bio adekvatno naoružan za samoobranu i mogao je, ako je potrebno, zajedno sa svojim gospodarom sudjelovati u bliskoj borbi.⁸⁶ Postoje određene naznake da je ovu ulogu često ispunjavao neki siromašniji rođak hoplita u pitanju.⁸⁷

Mnogo je teksta posvećeno naoružanju grčkih ratnika, ali znatno manje njihovoj ostaloj opremi. Razlog tome leži u jednostavnom nedostatku direktnih podataka, koji nas često tjera da zaključke izvlačimo iz konteksta, rijetkih spomena u primarnim izvorima, ili visoko stiliziranih umjetničkih prikaza. Treba ukazati na to da su bitke u antičkom svijetu, s izuzećem opsada, rijetko trajale dulje od jednog dana, ali samoj bitci bi prethodili mnogi dani putovanja. Većina karijere vojnika bi stoga bila provedena marširajući tijekom dana i postavljanja tabora navečer. Ostatak opreme se stoga morao sastojati od tipičnih predmeta potrebnih za kampiranje: šatora, lonaca za kuhanje i ostalog posuđa, deka, čutura za vodu, kao i zalihe hrane za više dana. Mada bi ratnička oprema bila podijeljena između hoplita i njegovog štitonoše, sva ostala prtljaga bi zajedno s hranom, bila prenesena na leđima roba ili unajmljenog sluge.⁸⁸ Ovu kategoriju taborskog pratitelja prvi spominje Herodot, koji kaže da je svaki hoplit u rat sa sobom vodio barem jednog takvog slugu, zvanog Σκευοφόρος,⁸⁹ što doslovno znači "nosač prtljage". Ovi taborski pratitelji su razvili određenu reputaciju kao lukavi i nepouzdan; podmukli *skeuophoros* je u ovom periodu postao arhetipni lik u grčkim komedijama.⁹⁰ Poznato nam je da

⁸⁴ "Hypaspist" *Ancient History Encyclopaedia*, 2020. <https://www.ancient.eu/article/160/hypaspist/> (posjet 30. 4. 2020.)

⁸⁵ Heckel, *Macedonian Warrior: Alexander's Elite Infantryman*, 41.

⁸⁶ Heckel, *Macedonian Warrior: Alexander's Elite Infantryman*, 43.

⁸⁷ Brice, *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 42.

⁸⁸ Sekunda, *The Ancient Greeks*, 59.

⁸⁹ Hdt. *Hist.*, 7. 40. 1.

⁹⁰ Sekunda, *The Ancient Greeks*, 59.

su Atenjani ponekad u rat vodili manje imućne rođake,⁹¹ koji su mogli poslužiti i kao *hypaspistoi* i *skeuphoroi*.

⁹¹Lee, "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 42.

4. LOGISTIKA I ŽIVOTNI UVJETI

4.1. Okupljanje vojske: Deset tisuća na početku pohoda

Druga glava prve knjige *Anabaze* počinje opisom skupljanja Kirove vojske. Ovaj proces potrajao je preko mjesec dana, pri čemu Ksenofont detaljno prenosi sastav, kategorije i podrijetlo različitih grupa grčkih plaćenika koji su se našli u službi pobunjenog princa, zajedno s njihovim vođama. Mada ovi odlomci prenose niz sitnih zanimljivosti o lokacijama koje su posjetili, za potrebe ovog teksta, prenijeti ćemo samo direktne spomene vojnika i njihovog brojnog stanja.

Treba spomenuti da Ksenofont navodi da je Kir zajedno počeo skupljati "i onu barbarsku i onu helensku vojsku", ali usprkos tome u samom tekstu *Anabaze* jedva da ima spomena desetina različitih naroda Perzijskog carstva, koji su tvorili ostali, broječno mnogo veći dio Kirove vojske. Moglo bi se argumentirati da Ksenofontu jednostavno nisu bili zanimljivi; dapače, u tekstu ih često otpisuje na način veoma tipičan za Grke njegovog vremena, kao najobičnije βάρβαροι. Mada, treba spomenuti da u tekstu postoje određene naznake da su Kirovi grčki plaćenici imali vlastiti tabor, odvojen od ostatka vojske; mada je to bez sumnje odgovaralo i Kiru i Grcima, podsjeća nas na to da je Ksenofontova perspektiva bila nužno ograničena. Također, treba spomenuti da, u čisto književnom smislu, sudbina perzijskog dijela Kirove vojske jednostavno nije bila dio priče koju je Ksenofont htio ispričati.

Kao što je spomenuto, okupljanje Kirove vojske bilo je podulji proces. Da bi smo čitatelju omogućili veću preglednost, ovdje su preneseni retci iz odlomaka koji se tiču skupljanja vojske. Radi izbjegavanja suvišnosti, iz teksta su izostavljeni dijelovi ne tiču direktno njihovog broječanog stanja (za punu verziju vidi prilog 2).⁹²

⁹² Ksen. *Anab*, I, 2, 1-2. prev. Stjepan Senc

'Kad je mislio, da je već vrijeme da krene na put, dade razglašavati, kako je namjeran, da Pizidjane iz njihove zemlje sasvim istjera, i u to ime počne ondje skupljati i onu barbarsku i onu helensku vojsku (...) I Ksenija uzme straže iz gradova i stigne u Sard sa 4000 oklopnika, a Proksen stigne sa 1500 oklopnika i 500 strijelaca, Sofenet iz Stimpala sa 1000, Sokrat iz Ahaje sa 500 oklopnika, Pasion iz Megare sa 300 oklopnika i 300 štitonoša (...) S pomenutom vojskom krene Kir od Sarda dalje i prevali kroz Lidiju za tri dana 22 parasanga do rijeke Meandra. (...) Tu je ostao sedam dana i dotle stigne Menon iz Tesalije sa 1000 oklopnika i s pet stotina štitonoša dolopskih, anijanskih i olinskih. Odande prevali za tri dana 20 parasanga do Kelene, naseonoga velikoga i bogatoga grada u Frigiji. (...) Tu Kir ostane 30 dana, a dodje iz Lakedemona protjerani Klearh s 1000 oklopnika, 800 tračkih štitonoša i 200 kretskih strijelaca. Podjedno stigne Sozija iz Sirakuze s 300 oklopnika i Arkadjanin Sofenet s 1000 oklopnika. Na to je Kir u zvjerinjaku čete pregledavao i brojio te se nadje u svemu 11.000 oklopnika i oko 2000 štitonoša. (prijevod na hrvatski Stjepan Senc).

Termin "oklopnici" ovdje se odnosi na hoplite (ὀπλίτης, *hoplites*; pl. ὀπλίται, *hoplitai*), mada više u smislu njihove opreme i čisto vojne funkcije, nego društvene uloge i statusa građana-vojnika. Čest grčki politički ideal, gdje se pravo glasa u *polisu* zasluživalo, znatnim dijelom, voljom i sposobnošću građana da ratuju za interese svog grada, je do Ksenofontovog doba ponešto okaljan postupnim nastajanjem sloja profesionalnih i polu-profesionalnih ratnika, kojima ratovanje nije bila povremena nužnost, nego zanat. Tijekom dugog rata između Atene i Sparte pojavilo se puno takvih pojedinaca i grupa; određena vrsta vojnih *gastarbeitera*, označavali su svoju pripadnost crvenim plaštevima.⁹³ To što ih je Kir zaposlio u velikom broju nije predstavljalo nikakav presedan u Perzijskom carstvu, jer su grčki plaćenici već bili česta pojava u garnizonima maloazijskih gradova. Lokalni perzijski satrapi i niži guverneri su, kao što je čest slučaj s autokratima, vjerojatno smatrali korisnim imati silu stranih vojnika nezainteresiranih za lokalna politička zbivanja ako ta nisu bila povezana s njihovom sljedećom plaćom. U tom pogledu, nisu se pretjerano razlikovali od kasnijih Skandinavaca na bizantskom dvoru, Škota u službi francuskih kraljeva, mnogih irskih emigranata u imperijalnoj španjolskoj

⁹³ Sekunda, *The Spartan Army*, 20.

ili male grupe stranih plaćenika koje je renesansni Dubrovnik zapošljavao u funkciji policije, da navedemo tek nekoliko sličnih primjera. U jeku Peloponeskog rata nije nedostajalo nezaposlenih vojnika, koji su uvijek mogli naći dobro plaćen posao u perzijskom carstvu. Dapače, kao što je navedeno, 4000 takvih "oklopnika" je došlo tako što je Ksenija ispraznio garnizone nekoliko maloazijskih gradova. Mada su takvi vojnici iz garnizona koje susrećemo u *Anabazi* bili unajmljeni kao pojedinci, tijekom Ksenofontovog života razvit će se praksa gdje će čitavi polisi sklapati ugovore s Perzijancima. Razlog tome je sve veća želja i potreba pojedinačnih grčkih država za stajaćim vojskama, koje postaju sve veće i organiziranije, ali naravno i vrlo skupe za održavanje.⁹⁴

Najpoznatiji od takvih grčkih ratnika u službi Perzijskog carstva je vjerojatno bio Memnon od Rodosa (~380 – 333 pr. Kr.), za kojeg se može argumentirati da je bio najsposobniji protivnik Aleksandra Makedonskog, bar tijekom pohoda u Perzijskom carstvu. Zanimljivo je spomenuti da je Memnon, mada najviše zapamćen u izvorima i modernoj historiografiji kao vrlo sposoban zapovjednik koji je do smrti ostao odan Dariju III., u mladosti sudjelovao u posve drugoj pobuni protiv kralja Artakseksa II, koju je oko 358. pr. Kr. pokrenuo frigijski satrap Artabazije II. Memnon je kasnije oženio Artabazijevu kćer, Barsinu, koja je nakon Memnonove smrti neko vrijeme bila ljubavnica Aleksandra Makedonskog, i majka njegovog sina Herakla. Barsina je također bila Grkinja s majčine strane.⁹⁵ Mada njihova priča nije direktno povezana s temom ovog rada, i stoga u nju nećemo dublje ulaziti, vrijedi ju spomenuti jer baca svjetlo na kompleksan i isprepleten međudnos grčkih i perzijskih kultura, koji je bio bliži nego što je često naša percepcija, i to znatno ranije prije početka helenističkog perioda. Ovakvo znanje nam također pruža određeni kontekst o Ksenofontovih Deset tisuća, njihovim životima, kulturi i motivacijama.

U otprilike isto vrijeme kad i Ksenijine "straže iz gradova" dolazi i drugi plaćenički zapovjednik: "Proksen stigne sa 1500 oklopnika i 500 strijelaca". Ovdje treba upozoriti na netočan prijevod grčkog originala, gdje Stjepan Senc navodi "500 strijelaca" mada je riječ u grčkom izvorniku γυμνήτας (*gymnítas*),⁹⁶ što znači "goli" ili "ogoljeni".⁹⁷ Ovaj termin je, u smislu čisto vojne funkcije, ekvivalent ranije spomenutog ψιλοί (*psiloi*) i njegovo značenje i prijevod je u tom pogledu isti. Termin *psiloi* je onaj koji se češće sreće u izvorima, i u ovom

⁹⁴ Sekunda, *The Ancient Greeks*, 58.

⁹⁵ Carney, *Women and Monarchy in Macedonia*, 101.

⁹⁶ Ksen, *Anab.* I, 2, 2. (vidi prilog 2)

⁹⁷ Liddell; Scott; "Gymnitas" u *A Greek-English Lexicon*. 8. izd.

periodu se odnosi na sve vojnike u grčkoj vojsci koji nisu hopliti, čak i konjicu; *gymnitas* se stoga možda referira na laku pješadiju s potencijalno nešto višim statusom, u smislu asocijacije na grčki koncept γυμνάσιον (*gymnasion*, često latinizirano u *gymnasium*). Kako je *gymnasion* bio mjesto intelektualnog a ne samo fizičkog poboljšavanja, a također i bitno mjesto za socijalizaciju i sklapanje poslova, često je posjedovao određeni prestiž, kao klub gospode zatvoren nižim slojevima slobodnih ljudi u polisu nekom vrstom članarine ili klasne restrikcije. Isti niži slojevi slobodnih građana, ili ponekad čak robovi⁹⁸ su u pravilu bili oni koji su popunjavali redove *psiloi*, što je termin koji u nema nikakav specifičan prestiž s kojim bi ga se asocijiralo. Treba spomenuti i određeni kontekst što se oba termina tiče: *gymnitas* može jednostavno značiti golotinju i tipičnom grčkom kontekstu vježbe, dok u slučaju *psiloi* može jednostavno značiti "neoklopljeni". Spomenuti *gymnitas* su možda bili malo bolje opremljeni, u boljoj fizičkoj kondiciji, ili jednostavno smatrani nešto pouzdanijim ratnicima iz Ksenofontove perspektive; ono što sigurno nisu bili je strijelci, jer za njih postoji vrlo specifičan i doslovan termin, a to je τοξόται (*toxotai*).⁹⁹ Reći da su *gymnitas* strijelci jednostavno nije točno.

Proces skupljanja vojske nastavlja se dolaskom još četa, i drugačijim vrsta vojnika. Nakon Proksena, sljedeći zapovjednik kojeg Ksenofont spominje je Menon iz Tesalije, koji je se pridružio Kirovoj vojsci sa "1000 oklopnika i s pet stotina štitonoša dolopskih, anijanskih i olintskih." Ovdje opet nailazimo na problem prijevoda, koji u ovom slučaju nije netočan koliko jednostavno zastario. Vojnici koji su prevedeni kao "štitonoše" su u grčkom originalu navedeni kao πελταστής,¹⁰⁰ (*peltastes*), što se odnosi na specifičan tip vojnika koji su predstavljali određenu "srednju" pješadiju, negdje između teško oklopljenih hoplita i neoklopljenih *psiloi*. Tipično za mnoge kategorije grčkih ratnika, ime su dobili po tipu štita koji su nosili, malom ovalnom *pelte*.¹⁰¹ Riječ *peltastes* se danas obično i ne prevodi, nego samo kroatizira kao "peltasti", a slična situacija je i u engleskoj literaturi, gdje ih se anglicizira kao *peltasts*. Riječ "štitonoša" je u ovom kontekstu danas obično rezervirana za Ὑπασπιστής, (*hypaspistos*)¹⁰², specifičnu kategoriju taborskih pratitelja o kojima je već dovoljno napisano u prethodnom

⁹⁸ Kao što je često bio slučaj sa spartanskim helotima.

⁹⁹ Liddell; Scott; "Toxotai" u *A Greek-English Lexicon*. 8. izd.

¹⁰⁰ Ksen, *Anab*, I, 2, 2. (vidi prilog 2)

¹⁰¹ Liddell; Scott; "Peltastes" u *A Greek-English Lexicon*. 8. izd.

¹⁰² Liddell; Scott; "Hypaspistos" u *A Greek-English Lexicon*. 8. izd.

tekstu.¹⁰³ Osim njihovih specifičnih štitoa, peltasti su ponekad nosili laki oklop ili kacige. Primarno oružje su im bila koplja za bacanje, od kojih su zadnje ponekad sačuvali za blisku borbu. Peltasti su nam zanimljivi za potrebe ovog rada stoga što su predstavljali određeni most između često elitističkog svijeta hoplita i najnižih slojeva grčke vojske i društva; *psiloi* su se ponekad uspjeli promaknuti u peltaste ako bi uspjeli nabaviti bolju opremu, često pljačkanjem poraženih protivnika.¹⁰⁴ Treba ukazati na to da Ksenofont ove peltaste smatra odvojenom kategorijom od 800 "tračkih štitonoša",¹⁰⁵ koje zajedno s 1000 hoplita i 200 kretskih strijelaca predvodi prognani spartanski zapovjednik Klearh. Susjedni Tračani su vjerojatno naučili Grke korisnosti peltasta na bojišnici,¹⁰⁶ i bili su česta pojava u grčkim i kasnijim helenističkim vojskama, obično kao plaćenici; najpoznatiji je vjerojatno odred od oko tisuću Agranijanaca koji su se borili pod Aleksandrom Makedonskim, i često demonstrirali svoju vrijednost, pogotovo na grubom terenu.¹⁰⁷

Na samom kraju ovog odlomka Ksenofont nam prenosi ukupno brojno stanje različitih Grka u Kirovoj službi: "Na to je Kir u zvjerinjaku čete pregledavao i brojio te se nadje u svemu 11.000 oklopnika i oko 2000 štitonoša."¹⁰⁸ Štitonoše su ovdje opet peltasti u grčkom originalu,¹⁰⁹ što Ksenofont koristi u najširem smislu tog termina, misleći u osnovi na sve vrste lakih trupa, odnosno sve one koji nisu "oklopnici", tj. hopliti. Također, iz nekog razloga je osjećao potrebu da zaokruži brojeve koje navodi; po onome što je napisao ranije u tekstu ukupno brojčano stanje je ustvari bilo 10 600 hoplita i 2 300 raznih lakih vojnika. Razlog je vjerojatno bio čisto stilističke prirode, iz istog razloga zbog koje je ekspedicija često poznata kao Deset tisuća; Ksenofontu je zvučalo bolje od Trinaest tisuća, ili Dvanaest tisuća i devet stotina. Prema Ksenofontu, ova će vojska doseći presudnu bojišnicu kod Kunakse, nedaleko od Babilona, 93 dana kasnije,¹¹⁰ nakon što je Kir sakupio još mnogo veću vojsku sastavljenu od raznih naroda Perzijskog carstva. Samojoj bitci kod Kunakse prethodilo je nekoliko dana manevriranja, gdje su i Kirova i kraljevska vojska obje pokušavale naći mjesto koje bi njihovoj strani pružilo prednost. Kir je u nekom trenu uspio još jednom poredati svoju vojsku i opet

¹⁰³ Vidi poglavlje 3.2.

¹⁰⁴ Poglavlje 5 ovog rada proučava takve slučajeve u *Anabazi* u više detalja.

¹⁰⁵ U grčkom originalu su također navedeni kao peltasti.

¹⁰⁶ Catton, *Fighting techniques of the Ancient World*, 28

¹⁰⁷ Sheppard, *Alexander the Great at War*, 90.

¹⁰⁸ Ksen, *Anab*, I, 2, 2.

¹⁰⁹ Ksen, *Anab*, I, 2, 2.

¹¹⁰ Ksen, *Anab*, II, 2, 1.

provjeriti brojevno stanje ("Na to bi vojska pod oružjem izbrojana te se nadje 10.400 oklopnika, 2500 štitonoša, 100.000 barbara uz Kira i oko 20 srponosnih kola.")¹¹¹

Brojevi Perzijanaca za naše potrebe nisu zanimljivi, mada vjerojatno nikoga neće iznenaditi da ih Ksenofont preuveličava na način tipičan za autore u antičkom svijetu.¹¹² Ono što je interesantno za primijetiti je da je grčka vojska nakon oko tri mjeseca marširanja zadržala jednako brojčano stanje kao u početku; ovo vjerojatno ima manje veze s ikakvom možebitnom disciplinom, a više s dobrom logistikom koja su im osigurali Perzijanci, kao i činjenicom da zbilja nije bilo neke pogodne lokacije gdje bi mogli dezertirati. Ipak, dolazi do određene promjene u brojčanom stanju, jer je broj hoplita pao za 200, dok se broj peltasta povećao za 200. Ksenofont nije ostavio nikakav komentar na ovo, ali moguće je da su određene inspekcije otkrile dvjestotinjak pojedinaca čija oprema ipak nije bila dovoljno dobra za blisku borbu.

Uz vojnike koje Ksenofont navodi možemo u ukupno brojno stanje Kirovih sljedbenika možemo dodati i proporcionalno znatno veću količinu taborskih pratitelja. Kao što je elaborirano ranije,¹¹³ svaki hoplit je sa sobom u rat vjerojatno poveo po jednog štitonošu i jednog prtljagonošu, te koliko god robova je smatrao prikladnim i korisnim. Prosječna mjesečna zarada plaćenika bila je oko 20 drahmi za obične vojnike, i nekoliko puta veća za časnike,¹¹⁴ što im je davalo znatnu kupovnu moć. Možemo argumentirati da je visoka plaća i imovinski status većine plaćenika kao rezultat imalo više taborskih pratitelja, pogotovo u slučaju četovođa i vojskovođa.

Vojska koja je započela Ksenofontovu *Anabazu* bila je drastično različita od one koja ju je završila; nešto preko polovice će se konačno vratiti kući. Mnogi vojnici su umrli, neki su jednostavno nestali. Znatni dio te vojske nije bio dio Deset tisuća u početku: Grci su putem porobili različite grupe, povremeno su uspjeli sklopiti saveze s raznim provincijalnim vođama perzijskog carstva, a u nekoliko slučajeva očite nužde, njihovi taborski pratitelji su se našli promaknuti u redove vojnika.

¹¹¹ Ksen, *Anab*, I, 7, 4. (vidi prilog 3)

¹¹²Primjera radi, odmah nakon brojeva o Kirovoj vojsci, Ksenofont navodi da je perzijska vojska koju je kralj Artakserkso skupio protiv Kirove brojala 1 200 000 vojnika, 6000 konjanika i oko 200 "srponosnih kola".

¹¹³ Vidi poglavlje 3. 2.

¹¹⁴ Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, 36.

4.2. Svakodnevnica i životni uvjeti

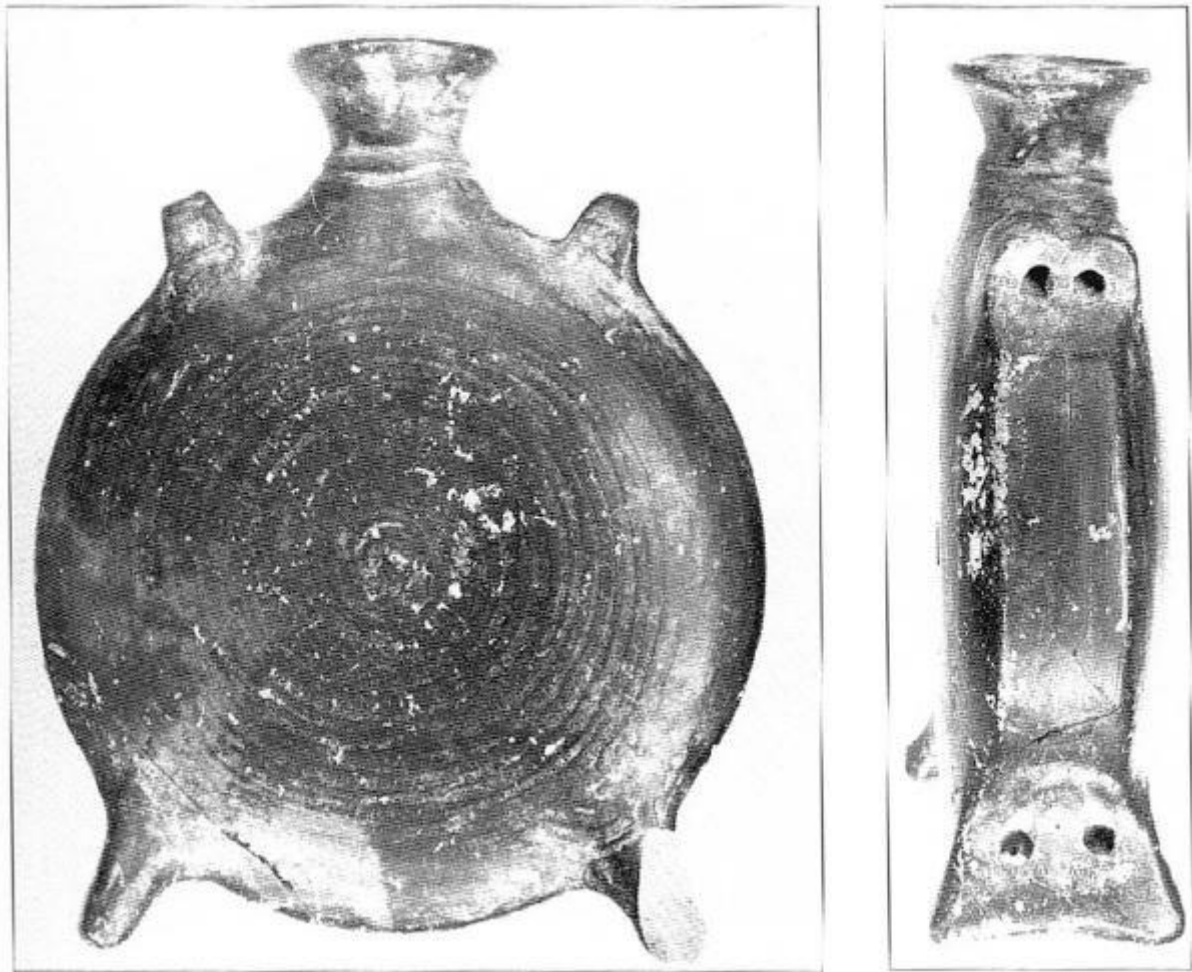
Ratnik u antičkom svijetu je posjedovao vrlo malo pogodnosti koje danas prihvaćamo zdravo za gotovo; vojska klasične grčke nije imala ništa nalik na masivni logistički aparat koji u 21. stoljeću podupire vojnike na terenu. Osigurati izvor pitke vode bilo je među najbitnijim zadaćama zapovjednika. Održati se suhim tijekom vlažnih dana bilo je izazov, u jednakoj mjeri kao održavati se koliko-toliko toplim tijekom zime. Kuhanje hrane zahtijevalo je predumišljaj, jer je također zahtijevalo sakupljanje goriva; količina ogrijeva koji je vojska mogla ponijeti sa sobom bila je vrlo ograničena. Jedno istraživanje je komparativnom metodom došlo do zaključka da je bilo potrebno oko kilogram drveta po osobi svaki dan.¹¹⁵ Velike količine drveta, iz očitih razloga, nije bilo moguće prenijeti sa sobom. Povoljna lokacija za nabavljanje dovoljno ogrijeva je bez sumnje često igrala ulogu u biranju mjesta za tabor na kraju dana. Ksenofont nam prenosi improviziranu prirodu nabavljanja ogrijeva; nakon bitke kod Kunakse, Grci su spaljivali prazna kola, potrošene strijele, odbačene štitove, pletene košare i sličan otpad s bojnog polja.¹¹⁶

Dan marširanja je završavao postavljanjem tabora, nakon čega je prioritet bilo organizirati hranu i vodu. Grčke vojske u ovom periodu su, u odnosu na perzijske, bile veoma nespремne na produženo ratovanje, i njihovi zapovjednici su rijetko organizirali zalihe za više od nekoliko dana. Grčki gradovi su u pravilu imali lako dostupne izvore vode, ali vojnici tijekom pohoda su imali pristup takvim luksuzima jedino ako su bili blizu većeg urbanog centra. Vojska je vjerojatno eksploatirala svaki dostupan izvor vode, pri čemu se čak i voda koja nije bila pogodna za piće mogla iskoristiti za kupanje ili pranje odjeće; s druge strane, nedostatak

¹¹⁵ Lee, "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 44.

¹¹⁶ Ksen, *Anab.* II, 1, 3.

službenog nadzora ili organizacije je mogao dovesti do širenja raznih bolesti.¹¹⁷

Slika 5. Četurica za vodu otkrivena u Ateni, datirana u 4. st. pr. Kr. Dizajn se ne razlikuje drastično od modernih verzija istog predmeta; manje-više identični primjerci bi bili u prisutni u grčkim vojskama u golemim brojevima. Izbočenja i rupe služe da bi se cijela čutura mogla objesiti preko ramena užem ili kožnim trakama.¹¹⁸

Osigurati dovoljno hrane bilo je vječno prisutan i najveći problem s kojim se Deset tisuća susrelo. Jedan trenutak kada su ostali bez večere Ksenofont prenosi kao bitan događaj,¹¹⁹ koji je naizgled jako naštetio moralu. Potencijalni nedostatak hrane bio je dovoljan da zaustavi vojsku dok se vođe ne bi među sobom dogovorile kako nastaviti,¹²⁰ te je predstavljalo kroničan problem tijekom marša.¹²¹ Ksenofont samo jednom u *Anabazi* spominje lov, i to isključivo u

¹¹⁷ Lee, "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 44.

¹¹⁸ Slika preuzeta iz Sekunda, 2000, 19.

¹¹⁹ Ksen, *Anab.* I, 10, 3.

¹²⁰ Ksen, *Anab.* II, 2, 2.

¹²¹ Ksen, *Anab.* III, 2, 7.

kontekstu zabave i sporta, u relativno bezbrižnim ranim danima njihovog pohoda.¹²² Velika većina hrane dolazila je pljačkanjem okolice, što je spomenuto kao bitna, ali rutinska aktivnost na nekoliko mjesta.¹²³ ¹²⁴ Vojska veličine Deset tisuća bi vrlo brzo iscrpila sve dostupne resurse u svojoj okolini, te bi taborski pratitelji i vojnici bili prisiljeni putovati sve dalje od glavnine vojske u potrazi za resursima; slično hordi skakavaca, morali su se nastaviti kretati u potrazi za hranom. Taborski pratitelji, pogotovo robovi, su ovdje vjerojatno odigrali bitnu ulogu, ali ih je trebalo štititi i nadzirati; manje grupe koje bi se previše udaljile od glavne vojske često su završile masakrirane, pogotovo ako bi ih perzijska konjica zaskočila dok su bili raštrkani tijekom pljačke.¹²⁵ Neorganizirano pljačkanje je postalo golem problem za Deset tisuća, što je donekle iznenađujuće uzevši u obzir da se u njihovim redovima nalazila znatna proporcija veterana od kojih bi se očekivalo da budu bolje pripremljeni. Pljačkanje je čini se uglavnom bilo zaduženje taborskih pratitelja i lako naoružanih vojnika, od kojih su mnogi u biti spadali negdje između te dvije kategorije. Do trena kad je Deset tisuća doseglo Malu Aziju, toliko ih je umrlo da su se njihovi gospodari, hopliti, zabrinuli i organizirali vijećanje nakon kojeg je odlučeno da nitko više neće pljačkati osim u velikim grupama zaštićenim teškom pješadijom.¹²⁶ Robovi su mogli biti veoma korisni u ovoj ulozi, ali vojnici im u pravilu nisu povjerovali ikakve zadaće tijekom kojih ih nisu mogli držati na oku, jer su u takvim uvjetima mogli lako pobjeći.¹²⁷

Higijena je predstavljala poseban problem. Jedno istraživanje je zaključilo da prosječna odrasla osoba proizvede oko 0.2 kg izmeta i između 0.6 – 1.1 litre urina na dan, dok su razne tovarne životinje u prosjeku proizvodile oko 10 kilograma gnoja po glavi.¹²⁸ Za razliku od kasnijih rimskih i helenističkih vojsci, grčke vojske klasičnog perioda se, uz izuzetak Lakedemonjana, izgleda nisu zabrinjavale iskopavanjem zahoda ili smetlišnih jama.¹²⁹ Barem

¹²² Ksen, *Anab.* V, 1, 1.

¹²³ Ksen, *Anab.* II, 3, 5.

¹²⁴ Ksen, *Anab.* IV, 4, 4-5.

¹²⁵ Lee, "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 44.

¹²⁶ Ksen, *Anab.* V, I, 2.

¹²⁷ Lee, "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 44.

¹²⁸ Lee, "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 45.

¹²⁹ Sekunda, *The Spartan Army*, 19.

neki od hoplita bi imali sluge od kojih se očekivalo da im prazne noćne posude.¹³⁰ Količina otpada koju je Deset tisuća proizvodilo svaki dan se mogla mjeriti u tonama; srećom, gotovo nikad se nisu dugo zadržavali na jednom mjestu.

Dan putovanja počeo je i završavao naizgled beskrajnim nizom zadataka. Tovarne životinje je trebalo natovariti, odnosno rasteretiti, a također nahraniti i napojiti. Jahači su se morali pobrinuti za svoje konje. Bilo je potrebno očistiti sebe i svoju opremu, popraviti odjeću i opremu, postaviti ležaj i slično. Bilo je potrebno zapaliti vatre i kuhati hranu. Briga za ranjenike je zahtijevala posebnu pažnju. Ako im je ostalo dovoljno vremena, u skladu s grčkim idealima bi također vježbali, kao što su Spartanci radili ujutro i navečer.¹³¹ Ovakve dnevne rutine nam ilustriraju nejednakost u statusu između različitih slojeva vojske: taborski pratitelji su obavljali većinu zadataka, pri čemu bi najgori poslovi zapadali robove. Razlog zbog kojeg su grčke vojske imale goleme količine taborskih pratitelja je upravo stoga što su si vojnici htjeli osigurati manje napornu rutinu tijekom samog marša. Među samim vojnicima je također postojala znatna klasna razlika, jer su oni najimućniji imali dovoljno sluga da se pobrinu za njihove poslove na kraju dana, te su se mogli opustiti i odmoriti, dok je većina ipak morala sama obaviti bar dio takvih zadaća.

¹³⁰ Lee, "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 45.

¹³¹ Sekunda, *The Spartan Army*, 18.

5. PRIMJERI DRUŠTVENE MOBILNOSTI KOD TABORSKIH PRATITELJA U ANABAZI

Početak treće knjige *Anabaze*, Ksenofont nam prenosi događaj koji dobro prikazuje razliku u statusu između ratničkog dijela vojske i taborskih pratitelja koji ih slijede. Nakon smrti njihova poslodavca Kira u bitci kod Kunakse, većina prvotnih vođa Deset tisuća završila je na prevaru pogubljena. Na tipičan grčki način, ostali su se sakupili da problem riješe raspravom. Ksenofont nam prenosi govore kojima razni četovođe i istaknuti ratnici svi iznose svoje mišljenje; jedna stvar oko koje se svi slažu je da više ne mogu vjerovati Perzijancima. Iznimka je bio jedan od časnika, zvan Apolonid, koji je smatrao da im je jedina šansa predati se na milost perzijskom kralju. Usred njegovog govora, Ksenofont ga je prekinuo, optuživši ga za kukavičluk i nedostatak zdravog razuma, te predložio da ga razoružaju i natjeraju ga da tegli zalihe (No ja bih, ljudi rekao, da toga čovjeka ne trebamo u svojoj sredini, već da mu uzmemo četovodstvo, i da mu kao trhonoši nametnemo prtljagu. Jer on sramoti i svoju domovinu i svu Heladu, ako on kao Helen tako nisko misli.).¹³² Ksenofontov prijedlog prihvatili prihvaćen je s određenom dozom srditog entuzijazma, i Apolonid se našao protjeran iz viših krugova grčkog tabora, mada Ksenofont nije zabilježio njegovu krajnju sudbinu.

Riječ "trhonoša" nam je ovdje zanimljiva, jer je čak i među onima koji samo nose prtljagu postojala određena hijerarhija; primarno između robova i slobodnih ljudi. Na grčkom doduše ne nalazimo nikakvu specifičnu riječ ili termin koji bi nam razjasnio ovo pitanje, jer je Ksenofont rekao samo da bi ga trebali natjerati da nosi prtljagu; ovakva degradacija u statusu bila bi i poprilična javna sramota za grčkog muškarca koji je odrastao na ratničkim idealima Ilijade, za što se može argumentirati da je bilo gore od samog gubitka statusa ili imovine.

To je li Apolonid doista na kraju bio srozan na status taborskog pratitelja je nejasno, jer Ksenofont prenosi samo da je otjeran s vijećanja;¹³³ izglednije je da je samo izgubio svoj status vođe, mada ostao jedan od hoplita. Ksenofont vjerojatno nije ni imao moć, tj. dovoljno vlastitih sljedbenika, da mu nametne takav status, barem ne u ovom trenu, gdje povratak kući, pravi

¹³² Ksen. *Anab.* III, 1, 7. (Vidi prilog 4)

¹³³ Ksen, *Anab.* III, I, 8.

zaplet *Anabaze*, tek počinje. Sama Ksenofontova prijetnja je zanimljiva, stoga što nije nešto s čime se često srećemo u djelu; dapače, primjeri taborskih pratitelja koji su promaknuti u viši status, ratnički sloj s svim prednostima koje to implicira, su mnogo češći.

Mada su znatne prednosti grčke falange nad vojnicima u sastavu prosječne perzijske vojske često dokazane u periodu od Grčko-perzijskih ratova, pa tijekom Aleksandrovih osvajanja i sve do duboko u helenistički period, imala je određene slabosti, primarno nedostatak projektilnog oružja i pokretljivosti; falanga je također postala ranjiva ako bi se njihova zbijena formacija raštrkala, što se često dogodilo kada su Grci proganjali više mobilne protivnike. Vješt perzijski zapovjednik mogao je to iskoristiti, kao što je Ksenofont otkrio na vlastitu štetu. Tijekom ranih dana povlačenja s Kunakse, Deset tisuća je poprilične probleme zadao perzijski zapovjednik zvan Mitridat, nekoć pouzdanik pokojnog Kira, koji se odjednom našao snažno motiviran da dokaže svoju odanost i korisnost perzijskom vladaru.¹³⁴ Predvodio je relativno malu silu od 200 konjanika naoružanih lukovima, i oko 400 pješaka s pračkama. Napao je stražnji dio grčke kolone, gdje je izazvao znatne gubitke projektilnim oružjem; Ksenofont je dotada bio zadužen za pozadinu kolone ili jedan njezin dio; u svakom slučaju o sljedećim događajima piše kao očevidac. Spominje da su Grci imali nešto vlastitih strijelaca, žitelja Krete, ali da su njihovi lukovi imali manji domet od perzijskih, i da su se morali sakriti iza hoplita. Ksenofont i ostali hopliti su pokušali proganjati Perzijance, što je samo pogoršalo situaciju, jer su im konjica i lako oklopljeni pračkari umakli; Grci ih nisu mogli daleko proganjati da se ne nađu odsječeni od ostatka vojske. Ove *hit-and-run* taktike pokazale su se krajnje učinkovitima, jer su opetovani uzaludni juriši, osim mrtvih i ranjenih vojnika, izazvali popriličnu štetu stoga što su usporili cijelu vojsku, zbog čega se Ksenofont našao izložen žestokoj kritici ostalih zapovjednika.¹³⁵ Ksenofontovo rješenje ovog problema bilo je, kao i mnoge zapovjedne odluke tijekom *Anabaze*, vrlo *ad hoc*, i predstavljalo pragmatičnu upotrebu raspoloživih resursa. Nakon što je proveo neko vrijeme pravdajući vlastite pogreške, čitatelju prenosi svoje odluke, uglavnom vezane uz ono što je smatrao taktičkim lekcijama koje je upravo naučio. Najveći problem je prema Ksenofontu bio nedostatak projektilnog oružja, i konjice.¹³⁶ Neku vrstu artiljerije je našao u tražeći dobrovoljce za novi odred pračkara, specifično među Grcima s Rodosa, koji su izgleda imali reputaciju stručnjaka s tim oružjem (" A ja čujem da u našoj vojsci

¹³⁴ Ksen, *Anab.* III, 3, 1.

¹³⁵ Ksen, *Anab.* III, 3, 2.

¹³⁶ Ksen, *Anab.* III, 3, 3. (vidi prilog 5)

ima Rodjana, od kojih se, kažu, većina razumije u metanje pračica, a gadjaju dva puta tako daleko kao perzijske pračice.").¹³⁷

Do Ksenofontovog doba Rodos je postao poznati polis, bogata trgovačka sila i značajna luka u Mediteranu; većini suvremenika je sigurno bio poznat po snažnoj mornarici i vještim moreplovcima. Njegovi stanovnici su također imali reputaciju kao vješti ratnici s praćkom, i tu su vještinu prodavali kao plaćenici još prije Ksenofontovog vremena, sve do rimskog perioda.¹³⁸ Praćkari u antičkom svijetu su se u pravilu mogli svrstati u dvije kategorije: prva su biliiskusni profesionalci, koji su bili dobro plaćeni stručnjaci u svojem polju; druga su bili ratnici nižeg imovinskog i društvenog statusa za koje praćka bilo dostupno oružje.¹³⁹ Ksenofont je pokušao unovačiti ovu drugu kategoriju, što ima savršenog smisla u situaciji u kojoj se našao; praćka je jednostavno oružje koje se može napraviti od konopa, a streljivo je lako dostupno. Slično kao što je za siromašnije građane grčkih polisa predstavljala nešto s čime su mogli ispuniti svoju građansku dužnost u ratu, ovdje se pokazala kao sredstvo društvene pokretljivosti prema gore. Mada Ksenofont priča o stanovništvu Rodosa općenito kao potencijalnim praćkarima, zasigurno je ovaj odred našao u redovima taborskih pratitelja; teško je zamisliti grčkog hoplita kako baca svoj vrlo skupi oklop samo zato da bi postao ratnik znatno nižeg statusa. Ksenofont nije organizirao samo dobrovoljce, nego i taborske pratitelje zadužene da naprave praćke, kao i prikladni zalihu kuglica.¹⁴⁰ Do kraja dana Deset tisuća je imalo dvije stotine novih praćkara na raspolaganju.¹⁴¹ Uskoro su dokazali svoju korisnost, jer se lukavi Mitridat vratio, opet sa konjicom i vlastitim praćkarima, ali ovaj put u mnogo većem broju.¹⁴² Perzijski zapovjednik je opet pokušao primijeniti iste taktike, ali sa slabim rezultatom; kao što Ksenofont prenosi ("No kad porazmješteni Rodjani pračice i streljači strijele bace gadjajući svaki svoga čovjeka, jer ga, da je baš i htio, nije mogao lako promašiti, uzmaknu i Tisaferno i ostale čete veoma brzo izvan dohvata streljača. I tako su, što je ostalo dana, ovi išli dalje a oni za njima; ali od barbara nije bilo štete, jer su Rodjani praćicama i strijelama dalje gadjali od

¹³⁷ Ksen, *Anab.* III, 3, 3. (vidi prilog 5)

¹³⁸ Dohrenwend, "The Sling" *Journal of Asian Martial Arts.* (2002): 44.

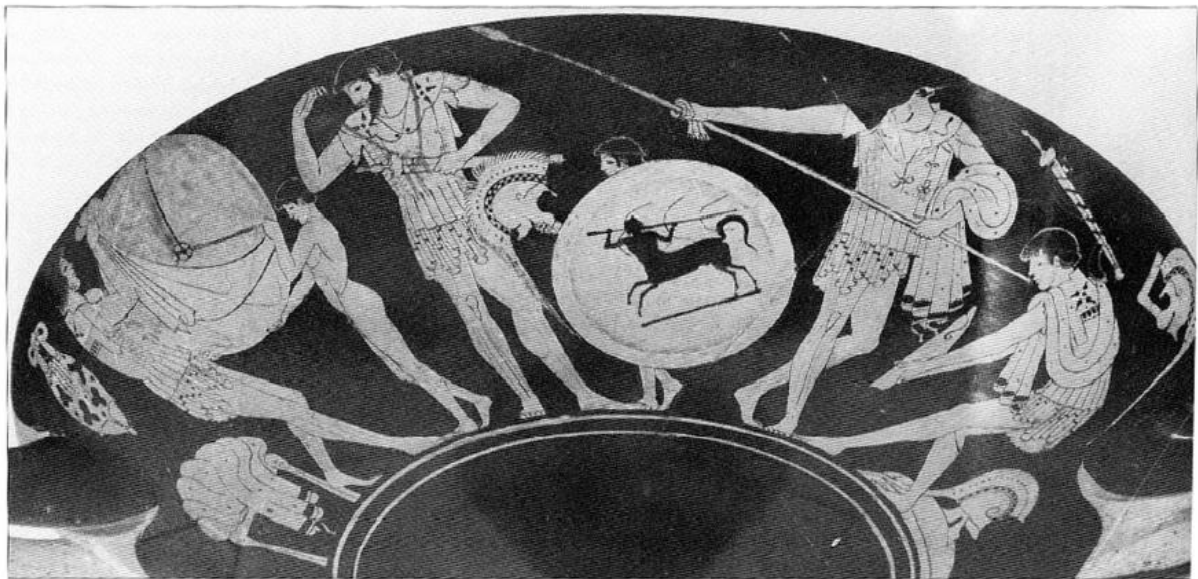
¹³⁹ Dohrenwend, "The Sling" *Journal of Asian Martial Arts.* (2002): 44.

¹⁴⁰ Ksenofont je opisao cijeli proces: za više detalja vidi prilog 5.

¹⁴¹ Ksen. *Anab.* III, 3, 4.

¹⁴² Ksen. *Anab.* III, 4, 1.

Perzijanaca.").¹⁴³

Slika 6. Detalj s *kylix* kaleža prikazuje grčke ratnike u pripremi za bitku. Razlika u visini između figura u ovom specifičnom slučaju nije odraz dobi, nego statusa: hopliti su najveći i najimpozantniji dok su njihovi sluge ili robovi znatno manji; ovakvi su prikazi uobičajeni oko 480 pr. Kr. kada je ovaj prikaz datiran.¹⁴⁴

Novačenje konjanika istom improviziranom metodom bilo je manje uspješno, jer ih su ih uspjeli sakupiti tek pedeset,¹⁴⁵. Grci su se, možda kroz česte kontakte s Perzijancima, postupno osvještavali o korisnosti konjanika na bojišnici; sam Ksenofont je bio jedan od ranih zastupnika njenog vojnog potencijala, i smatrao se stručnjakom za temu, koji je napisao dva priručnika o tome.¹⁴⁶ Ipak, to je proporcionalno bio znatan broj za grčku vojsku u ovom periodu; mada su neki polisi, poput Atene, u ovom periodu ponešto povećali broj konjanika i za njih predvidjeli nešto širu ulogu na bojišnici, većina grčkih vojski je još uvijek o konjici razmišljala gotovo isključivo kao izviđačima, ponekad korisnim i za proganjanje već poraženih protivnika.¹⁴⁷ Manji broj konjanika se vjerojatno može obrazložiti nedostatkom ljudi s nužnim

¹⁴³ Ksen. *Anab.* III, 4, 4. (vidi prilog 6)

¹⁴⁴ Slika preuzeta iz Sekunda, 2000, 18.

¹⁴⁵ Ksen. *Anab.* III, 3, 4. (vidi prilog 5)

¹⁴⁶ Način na koji je rečenica sročena mogao bi dovesti do zaključka da je Ksenofont bio spreman potražiti dobrovoljce među redovima zarobljenih Perzijanaca: "K tomu vidim, da u našoj vojsci ima konjanika, nešto u mene, a nekih, što je Klearh ostavio, pa i mnogo drugih zarobljenih, što nose prtljagu." Ustvari se još jednom radi o neadekvatnom prijevodu; provjera grčkog izvornika pokazuje da je Senc pomiješao konje i konjanike, te je izostavio jednu rečenicu ovog odlomka u svojem prijevodu. Ksenofont ustvari priča o zarobljenim konjima, koje bi trebalo rasteretiti od prtljage da bi mogli nositi jahače, a prtljagu prenijeti na druge tovarne životinje, kao što su magarci.

¹⁴⁷ Sekunda, *The Ancient Greeks*, 17.

vještinama; matična Grčka nije imala osobitu tradiciju konjaničke vještine, kao što bi se očekivalo od često brdovite zemlje. Postojale su određene iznimke, kao što je kolonija Taras na jugu Italije, čiji stanovnici su bili jednako poznati kao plaćenički konjanici kao što su stanovnici Krete bili poznati kao strijelci.¹⁴⁸ Perzijska konjanička vještina je u prosjeku bila znatno viša od grčke, tako da ne treba podcijeniti koliko je opasna bila zadaća pedesetak jahača koje je Ksenofont skupio.

Primjeri ratnika koji su nekoć bili bivši zarobljenici, robovi ili slično nisu izuzetno rijetki u *Anabazi*. Blizu kraja njihovog putovanja, kada je Deset tisuća došlo do Crnog mora,¹⁴⁹ prolazili su kroz zemlju Makronjana, naroda koji je bio spreman obraniti svoj teritorij od grčkih plaćenika, ako bude nužno. Ksenofont prenosi da je nasilje ipak izbjegnuto, stoga što se čistom slučajnošću u njihovim redovima našao predvoditelj ("U tome stupi pred Ksenofona štitonoša govoreći, da je u Ateni kao rob služio, i tvrdeći, da razumije jezik tih ljudi: "I mislim" – kaže – "da je to moja domovina ; pa ako mi je dopušteno, želio bih, da se s njima razgovaram.")¹⁵⁰ Zahvaljujući ovom čovjeku, čije ime Ksenofont nije smatrao shodnim zabilježiti, izbjegnuta je nepotrebna bitka; obje strane su položile prisege o miru i prijateljstvu, ceremonijalno izmijenili nešto oružja, te je Deset tisuća opskrbljeno hranom i ispraćeno iz njihove zemlje.¹⁵¹

Mada je u prijevodu na hrvatski ovaj čovjek iz Makronije nazvan štitonošom, što je termin koji često koristi za razno naoružane ratnike iz različitih društvenih slojeva, a ponekad i za nenaoružane sluge, Ksenofont ga izričito naziva peltastom.¹⁵² Priča o tome kako je jedan stanovnik Makronije prošao životni put od roba u Ateni do ratnika koji se posve slučajno vratio u svoju domovinu bi nam bez sumnje bila zanimljiva, ali Ksenofont ju nažalost nije zapisao; ustvari, ovo je jedino mjesto gdje spominje tog čovjeka. Ne znamo je li možda odlučio ostati u Makroniji; ne znamo je li bio oslobođenik ili je pobjegao iz ropstva u Ateni, ali znamo da je iz nepovoljne pozicije uspio doseći status slobodnog čovjeka i ratnika, zajedno sa svim prednostima koje to u antičkom svijetu podrazumijeva.

¹⁴⁸ Fields, *Tarentine Horseman*. 15.

¹⁴⁹ Poznata scena Deset tisuća kako uzviču "*Thálatta! Thálatta!*" je često citirana, prikazivana u umjetnosti i povremeno čak predmet parodije.

¹⁵⁰ Ksen, *Anab.* IV, 8, 1. (vidi prilog 7)

¹⁵¹ Ksen, *Anab.* IV, 8, 1. (vidi prilog 7)

¹⁵² Ksen, *Anab.* IV, 8, 1. (vidi prilog 7)

Sitne crtice ovog tipa se pojavljuju na više mjesta u *Anabazi*. Nakon što se stigli do Trapezusa,¹⁵³ grčke kolonije koju je osnovao Milet, među Deset tisuća je rasla ideja o tome da se kući treba vratiti morskom rutom; Ksenofont se žestoko protivio toj ideji i prenosi niz nezgoda koji je zadesio njihov projekt da izgrade flotu splavi. Žitelji Trapezusa su im također donirali dva broda, pri čemu je sudbina onog većeg nama od interesa. Ksenofont nam prenosi sažetak nesretne pomorske karijere jednog perijeka zvanog Deksip, koji je putovao sa Deset tisuća. Nakon što je izglasan za kapetana većeg od dva broda koji su pribavili, Deksipova zadaća je bila sakupiti još splavi, ali on i njega posada su umjesto toga jednostavno otplovili; prema Ksenofontu kasnije se "pleo u tuđe poslove" zbog čega ga je u Trakiji ubio drugi Lakonjanin, zvan Nikandar ("Od Trapezunćana dobiju i brod s 50 vesala i tome postave glavom dorskog perijeka Deksipa.").¹⁵⁴

U državnom uređenju Lakedemonjana, *Περίοικοι* (hrv. perijeci) su bili sloj stanovništva ispod vladajućih spartijata, ali iznad porobljenih helota; mada slobodni ljudi, nisu imali status građana u spartanskoj državi. Mada su spartanskoj vojsci imali određene dužnosti, njihova uloga je primarno bila kao osnovica spartanske ekonomije, s obzirom da su predstavljali sloj trgovaca i obrtnika.¹⁵⁵ Kako je jedan od njih završio kao kapetan trireme u plaćeničkoj vojsci gotovo na rubu Grcima poznatog svijeta možemo samo nagađati; Spartansko društvo bilo je poznato po mnogim stvarima, ali znatne pomorske vještine nisu bile među njima. Čini se da je Deksip bio dovoljno sposoban da mu ta uloga bude dodijeljena, i dovoljno karizmatičan da nagovori svoju posadu da se odmetne od ostatka vojske i pođe svojim putem.

¹⁵³ Često zvanog i Trapezunt, kao i u Sencovom prijevodu.

¹⁵⁴ Ksen, *Anab.* V, 1, 4. (vidi prilog 8.)

¹⁵⁵ Cartledge, *The Spartans: An Epic History*, 67.

6. SUDBINA "RANJIVIH SLOJEVA"

6.1. Položaj žena u Deset tisuća

Mada u *Anabazi* i ranije ima spomena žena, u raznim ulogama, žene kao dio Deset tisuća pojavljuju se po prvi put u jeku katastrofe kod Kunakse. Specifično Ksenofont spominje dvije Kirove konkubine, obje Grkinje. Nakon Kirove smrti u bitci njegova perzijska vojska se raspala, a kraljevi lojalisti su pljačkali tabor poraženih. Kraljevi vojnici zarobili su jednu od Kirovih prilježnica, koja je opisana kao "mudra i lijepa Fočanka", dok je druga, Milečanka, uspjela pobjeći do odreda Grka koji je čuvao prtljagu.¹⁵⁶ Njihova sudbina nam je nažalost nepoznata, jer se poslije ne spominju u *Anabazi*; žene koje su se našle na gubitničkoj strani bitke u antičkom svijetu u pravilu nije čekalo ništa dobro; ropstvo i poniženje su se činili izglednim, te nam primjer djevojke iz Mileta, koja ja odlučila pobjeći u redove svojih dotada već poraženih sunarodnjaka, zasigurno govori puno o tome što je smatrala da ju očekuje ako padne u ruke kraljevskoj vojsci.

Mogli bi smo očekivati da je određeni broj žena vojnika bio prisutan tijekom pohoda, kao što je bio slučaj u vojsci Aleksandra Velikog ili kasnijim helenističkim vojskama. Ipak, u *Anabazi* ne nailazimo na spomen žena koji bi imao specifično značenje supruge. To se poklapa sa našim ostalim saznanjima o grčkim vojskama u ovom periodu, pogotovo plaćeničkih; povesti obitelj sa sobom jednostavno nije bila uobičajena praksa.¹⁵⁷

Nakon što je Deset tisuća u svojem povlačenju doseglo ono što Ksenofont naziva "gornja Azija", misleći u ovom slučaju uglavnom na područje današnje Armenije,¹⁵⁸ vojskovođe su shvatile da imaju problem; Deset tisuća je cijelim putem pobjeđivalo u bitkama, te su, tipično za vojsku antičkog perioda, pljačkali poražene protivnike i njihov tabor. Slično tome, mada su hranu i ostale zalihe ponekad dobili pregovorom, ili iznudili prijetnjama, najčešće su jednostavno pljačkali okolicu putem kojim je vojska marširala, te su sve potrebno oteli vrškom koplja. Većina njihovih tovarnih životinja došla je u vojsku na isti način, a putem su i porobili mnoge ljude. Vojska je počela patiti od vlastitog uspjeha; postali su preopterećeni ratnim

¹⁵⁶ Ksen. *Anab.* I, 10, 1.

¹⁵⁷ Lee, "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 43.

¹⁵⁸ Ksen. *Anab.* IV, 1, 1.

plijenom. Vođe vojske su stoga odlučile da zadrže samo "najjače blago", tj. najzdravije tovarne životinje, i puste sve zarobljenike; njihovi brojevi postali su toliko veliki da su znatno usporavali marširanje, i imali su problema s time da nabave dovoljno hrane za sve.¹⁵⁹ S druge strane, grčki ratnici nisu se lako odvojili od svoga plijena, zbog čega je inspekcija nad cijelom vojskom izvršena na mjestu gdje se linija marša sužavala zbog prirode terena ("Poslije ručka krenu dalje : vojvode stanu u tjesnac oduzimajući, ako bi što našli, da protiv naredbe nije bačeno ; a vojnici se pokoravahu, osim ako je koji što ukrao n. p. iz ljubavi lijepo momče ili lijepu ženu.").¹⁶⁰

Sve ovo se odigralo u zemlji naroda koje Ksenofont naziva Kardušani; mada su, kao i Deset tisuća, bili neprijatelji Perzijskog carstva, na iznenadnu provalu desetaka tisuća stranaca reagirali su nasilno, te Ksenofont spominje da je tjedan dana putovanja kroz njihovu zemlju bio neprekidan niz marširanja, čarki i manjih bitaka koje si ih na kraju koštale više gubitaka nego bitka kod Kunakse i proganjanje koje je uslijedilo.¹⁶¹ Obje strane su se borile nemilosrdno, te nema spomena međusobnog poštovanja koje su Grci i Perzijanci ponekad dijelili, kao i nikakvih spomena pregovora; usprkos tome što Ksenofont početkom četvrte knjige *Anabaze* naglašuje da u zemlju Kardušana nisu došli u potrazi za borbom, ne šteti čitatelja određenih užasnih nužnosti rata. Tako da nam prenosi i mučnu scenu, gdje Grci, u nemogućnosti da si pribave lokalne vodiče koji bi im pokazali najbolji put, pokušavaju izvući informacije iz ratnih zarobljenika na bilokakav način koji mogu. Dva njihova zarobljenika, koja su "svakojako plašili" nisu im rekli ništa korisno, sve dok Grci nisu pogubili jednog ("... pa kad nije ništa osobita znao reći, zakolju ga na oči onoga drugoga..."); drugi zarobljenik im je objasnio da prvi ne bi nikad progovorio jer njegova "udata kćer" živi u kraju kojem su Grci mislili proći, ali da ih on može provesti putem kojim mogu ići i njihove tovarne životinje.¹⁶²

Voljnost ovog ratnog zarobljenika da umre da bi zaštitio svoju kćer govori nam štošta o tome kakve je ponašanje očekivano od Deset tisuća, i možda o nizu ružnih stvari koje Ksenofont ne spominje direktno; mada je besmisleno antičkoj vojsci suditi po moralnim standardima našeg vremena, treba spomenuti da naši grčki plaćenici u ovom pogledu nisu bili ništa drugačiji od bilo koje druge vojske perioda. To što Ksenofont u pravilu ne spominje sudbinu poraženih nije nikakav pokušaj zataškavanja ili čuvanje vlastite reputacije, nego jednostavno pitanje

¹⁵⁹ Ksen. *Anab.* IV, 1, 5.

¹⁶⁰ Ksen. *Anab.* IV, 1, 6. (vidi prilog 9)

¹⁶¹ Ksen. *Anab.* IV, 3, 2.

¹⁶² Ksen. *Anab.* IV, 1, 8. (vidi prilog 10)

perspektive; Ksenofontu je to bila svakodnevnica ratnih ekspedicija koja mu jednostavno nije bila dovoljno zanimljiva da bi o njoj detaljnije pisao.

Po svemu sudeći Deset tisuća je među svojim taborskim pratiteljima imalo znatan broj žena, koje Ksenofont ne spominje osim ako nema neku priču specifično vezanu uz njih; za njega se prisutnost velikog broja robinja, sluškinja, pralja, i pokoje supruge vojnika i slično podrazumijevala. Ovakav stav je jasno vidljiv iz jednog događaja koji prenosi; veća bitka se čini neizbježnom, jer Kardušani blokiraju put preko rijeke kojim Deset tisuća mora proći. Dva mladića dolaze Ksenofontu s dobrim vijestima: dok su bili u izvidnici slučajno su otkrili kako lokalno stanovništvo koristi plićak u rijeci, gdje im voda dolazi samo do pojasa.¹⁶³ Grčki zapovjednici su organizirali prijelaz tog plićaka, i time zaobišli opasniji pravac, na opće oduševljenje cijele vojske. Ksenofont prenosi kako su pri tom događaju vojnici spontano zapjevali, pri čemu su se čuli i mnogi ženski glasovi ("...počnu svi vojnici pjevati ratnu pjesmu i pocikivati; a s njima u slogu i sve žene, jer su u vojsci bile mnoge kurve.").¹⁶⁴

Riječ za žene je ovdje u izvorniku γυναικες,¹⁶⁵ što ovisno o kontekstu može značiti ženski rod općenito, ili biti sinonim riječi za suprugu.¹⁶⁶ Mada u *Anabazi* o njima nema direktnog spomena, ne bi bilo iznenađujuće da je određeni broj supruga vojnika bio prisutan u ovom pohodu; usprkos tome, u ovom specifičnom slučaju čini se izglednijim da je Ksenofont tu riječ upotrijebio u njenom širem smislu. Što se riječi "kurve" tiče, njena upotreba ovdje nije apsolutno netočna, ali nam potencijalno daje nepotpunu sliku o tim ženama. Riječ koju Ksenofont koristi je ἑταῖραι,¹⁶⁷ čiji je doslovni prijevod "družice". Uobičajeni konsenzus je da je grčko društvo ženske prostitutke u pravilu dijelilo u dvije kategorije: niži sloj uličnih prostitutki, zvanih *pornai* (πόρναι), razlikovao se od ovdje spomenutih elitnih prostitutki koje su se kretale u višim slojevima, zvanih *hetairai*;¹⁶⁸ prijevod koji bi nam bolje prenio značenje originalne riječi bi možda bio "kurtizane".

O grčkim hetairama, njihovoj ulozi i statusu u antičkom društvu mnogo je toga napisano. Često je shvaćanje da su predstavljale samo viši sloj prostitutki, ali takva interpretacija nije dovoljno prihvaćena da bi smo ju mogli smatrati konsenzusom akademske zajednice. Jedna

¹⁶³ Ksen. *Anab.* IV, 3, 3.

¹⁶⁴ Ksen. *Anab.* IV, 3, 4. (vidi prilog 11)

¹⁶⁵ Xen. *Anab.* IV, 3, 19.

¹⁶⁶ Liddell; Scott; "Gynaikes" u *A Greek-English Lexicon*. 8. izd.

¹⁶⁷ Xen. *Anab.* IV, 3, 19.

¹⁶⁸ Sacks, "Prostitutes" u *Encyclopedia of the Ancient Greek World, Revised Edition*.

dihotomija leži u prirodu plaćanja za njihove usluge: hetaire nisu bile plaćene za neki specifičan seksualni čin; umjesto toga, klijenti su unajmili njihovo vrijeme i drugarstvo tijekom duljeg perioda; čini se da takvi ugovori često nisu sklopljeni iz seksualnih razloga, ili isključivo iz seksualnih razloga.¹⁶⁹ Od ovih žena očekivalo se umijeće u vođenju razgovora, zavođenju i seksualnim vještinama, sposobnost da lijepo pjevaju, vještina plesa ili akrobatike; njihovo obrazovanje je bilo na zavidnoj razini po standardima žena u grčkom svijetu.¹⁷⁰ U helenističkom periodu postoje naznake da su barem neke od njih su bile financijski nezavisne, tj. u pravnom smislu su same gospodarile svojim imetkom, i mogle su si priuštiti aktivnosti inače rezervirane za sloj bogatih aristokratskih muškaraca, kao što je naručivanje kipova posvećenih u njihovo ime.¹⁷¹ Treba spomenuti da postoji barem jedna interpretacija prema kojoj hetaire uopće nisu bile prostitutke,¹⁷² te da se taj termin odnosi na grupe žena iz viših slojeva povezanih s grčkim kulturnim konceptom simpozija, gdje su tvorile određeni ekvivalent aristokratskim muškarcima koji su sudjelovali u simpozijima,¹⁷³ često zvanih ἑταῖροι (hrv. drugovi ili sudruzi").¹⁷⁴ Kao što je često slučaj s grčkim ženama, njihova marginalizacija u društvu dovodi do izostanka podataka koji bi nam mogli pružiti jasniju sliku. Ipak, dokazi koje imamo, raštrkani kakvi jesu, predstavljaju nam sliku žena čiji posao nije bio isključivo pružanje seksualnih usluga. Nazvati ih prostitutkama je isto kao nazvati Ksenofonta plaćenikom: s jedne strane posve točno, ali s druge strane, ne pruža nam potpunu sliku. Također, iz činjenice da ih Ksenofont nije odabrao opisati kao obične *pornai* mogli bismo iščitati određenu dozu poštovanja.

Do šeste knjige *Anabaze*, Deset tisuća su dosegli Paflagoniju, gdje je došlo do nekoliko manjih okršaja između njih i Paflagonaca; ipak, Ksenofont nam prenosi da su uskoro sklopili primirje, gdje im je lokalni vladar, Korila, zajamčio zalihe i slobodan prolaz kroz regiju pod uvjetom da ne uznemiravaju njegove podanike.¹⁷⁵ Da zapečate novi savez, za izaslanike je organizirana velika gozba. Ksenofont prenosi niz anegdota o tome kako je tekla njihova kulturna razmjena; prenosi nam imena niza plesovima kojima su zabavljali jedni druge, kako

¹⁶⁹ Hamel. *Trying Neaira: The True Story of a Courtesan's Scandalous Life in Ancient Greece*. 12.

¹⁷⁰ Sacks, "Prostitutes" u *Encyclopedia of the Ancient Greek World, Revised Edition*.

¹⁷¹ Pomeroy, *Spartan Women*, 98.

¹⁷² Futo Kennedy, *Immigrant Women in Athens: Gender, Ethnicity, and Citizenship in the Classical City*, 69.

¹⁷³ Futo Kennedy, *Immigrant Women in Athens: Gender, Ethnicity, and Citizenship in the Classical City*, 74.

¹⁷⁴ Ovaj termin također nalazimo u kontekstu vojske Aleksandra Makedonskog, gdje su *hetaroi* bili odred elitne teške konjice unovačene iz redova makedonske aristokracije, ključne za mnoge od njegovih pobjeda. Nekoliko kasnijih dijadoha započelo je svoju vojnu karijeru u redovima Aleksandrovih "Drugova".

¹⁷⁵ Ksen. *Anab.* VI, 1, 1.

se ti plesovi izvode i kojim ih narodima pripisuje.¹⁷⁶ Na kraju prenosi jednu anegdotu gdje su Grci zapanjili svoje domaćine, kad je jedan od vojnika doveo plesačicu u punoj ratnoj spremi ("...vidjevši ih u čudu namoli jednog Arkadjanina, koji je imao plesačicu, pa je uvede, pošto ju je što ljepše opremio i lagan štit joj dao. Ta dakle zapleše okretno "pirihihu". Na to nastane silno pljeskanje...").¹⁷⁷

Ples koji Ksenofont spominje, "piriha", i kojeg smo se dotakli ranije u ovom tekstu,¹⁷⁸ se plesao pod punom bojnom opremom, i predstavljao je bitan aspekt kojim su se mladi građani polisa, pogotovo budući hopliti, pripremali za rat.¹⁷⁹ Najčešće se plesao u grupama, što je također bilo vježbanje bojnog poretka, ali i pojedinačno; plesao se na festivalima i vjerskim svetkovinama, privatno, ili na gozbama kao što je ovdje slučaj, a naoružani plesači su ponekad bili dio procesije na sprovodima.¹⁸⁰ U drugoj polovici 5. stoljeća pr. Kr. na keramici iz Atike počinju se pojavljivati prikazi oklopljenih žena i djevojaka kako plešu pirihu; djevojke vješte u tome plesu su ga u pravilu naučile u jednoj od tadašnjih "škola za hetaire".¹⁸¹ Imati ovakvu plesačicu na raspolaganju je izgleda bila privilegija bogatih građana koji su htjeli ostaviti dojam na svoje goste.¹⁸² Ustvari, Ksenofont nam u svojem *Simpoziju* prenosi priču iz mirnijih vremena, kad je njegov učitelj Sokrat pohvalio vještinu mlade djevojke koja je plesala pod oružjem na gozbi gdje su okupljeni bili mnogi od Ksenofontovih imućnih prijatelja.¹⁸³ Ovaj kratka crtica iz *Anabaze*, jednom kad bolje razumijemo njen kontekst, nam rasvjetljava mnoge stvari. Ova djevojka je vjerojatno bila slobodna, jer nije izgledno da bi robinja plesala tradicionalno ratnički ples povezan s višim slojevima; možda je bila *hetaira*, mada nije tako nazvana u izvoru. Ne možemo znati kada se pridružila Deset tisuća, ali njena specifična vještina je nešto što bi bilo mnogo vjerojatnije naći u matičnoj Grčkoj, ili u jednom od maloazijskih

¹⁷⁶ Ksen. *Anab.* VI, 1, 2.

¹⁷⁷ Ksen. *Anab.* VI, 1, 3. (vidi prilog 12)

¹⁷⁸ Vidi poglavlje 3.1. ovog rada.

¹⁷⁹ Bundrick, *Music and Image in Classical Athens*, 78.

¹⁸⁰ Goulaki-Voutira, "Pyrrhic Dance and Female Pyrrhic Dancers." *Research Center for Music Iconography Newsletter* (1996.) 4.

¹⁸¹ Goulaki-Voutira, "Pyrrhic Dance and Female Pyrrhic Dancers." *Research Center for Music Iconography Newsletter* (1996.) 5.

¹⁸² Goulaki-Voutira, "Pyrrhic Dance and Female Pyrrhic Dancers." *Research Center for Music Iconography Newsletter* (1996.) 4.

¹⁸³ Ksen. *Sym.* 2:8-10

polisa, dakle dok se vojska još sakupljala za put do Kunakse. Nije nemoguće da se vojsci pridružila u Babiloniji, ili tijekom dugog i zaobilaznog puta kojim se Deset tisuća bilo prisiljeno vratiti kući, ali njeno znanje "pirihe" bilo bi krajnje rijetka vještina u tim krajevima. Njen poslodavac, ili možda vlasnik, zahtijeva poseban osvrt. Ovo nije bio jedan od časnika Deset tisuća, "vojvoda i četovođa" kako ih se obično naziva u *Anabazi*, jer ih je Ksenofont sve znao poimence; u tekstu nije nikad propustio navesti njihova imena kad je prenosio neki događaj vezan uz njih. Opisan jednostavno kao "Arkadjanin", ovo je bio relativno imućan obični vojnik, vjerojatno hoplit, koji je iz nekog razloga smatrao neophodnim povesti plesačicu sa sobom u rat. Mogući razlog tome je što je Kir počeo skupljanje vojske pod izlikom kažnjeničke ekspedicije na Pisidijance, susjednog naroda koji je ponekad provaljivala i pljačkalo njegovu satrapiju.¹⁸⁴ Moguće je da su stoga plesačica i njen Arkadjanin očekivali relativno kratak pohod, sa svim troškovima plaćenima iz Kirove blagajne; nijedno od njih nije moglo očekivati epsko putovanje u koje se njihova *Anabaza* pretvorila.

6.2. Položaj robova u Deset tisuća

Mada je, kao i svaka antička vojska, Deset tisuća krenulo u rat s golemim repom taborskih pratitelja, izgleda da su, kao što je bilo tipično za plaćeničke vojske tog perioda, u početku imali relativno malo robova.¹⁸⁵ Ovo se promijenilo uskoro nakon njihovog poraza kod Kunakse, te su skladno grčkom običaju, porobljavali poražene protivnike cijelom duljinom svojeg povlačenja prema matičnoj grčkoj. U određenoj mjeri, porobljavanje je bila svakodnevica njihovog putovanja, ali se ponekad dogodila na zbilja masivnoj skali; Ksenofont nam prenosi kako su u jednoj beskrvnoj akciji uspjeli zarobiti oko tisuću robova, zajedno sa nekih 12 000 grla stoke.¹⁸⁶

Robovi u Deset tisuća nisu bili tretirani blagonaklono, ali nisu ni bili brutalizirani. Njihov položaj je ipak bio vrlo loš, i tretirani su kao niža vrsta; Ksenofont u tekstu uvijek naglašuje razliku između slobodnih ljudi, bez obzira na njihov imovinski status, u odnosu na robove ("...Svaki helen ubijen bio rob ili slobodan čovjek...").¹⁸⁷

¹⁸⁴ Ksen. *Anab.* I, 1, 1.

¹⁸⁵ Lee, "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, 45

¹⁸⁶ Ksen. *Anab.* VII, 3, 9.

¹⁸⁷ Ksen. *Anab.* I, 5, 4.

U očima ostatka vojske bili gotovo pod-ljudski sloj: kada ih se uopće trudi spomenuti, Ksenofont to radi na stilistički specifičan način koji je veoma stran modernom čitatelju. U tekstu se uvijek nazire određena dualnost, pogotovo kada nam navodi brojeve: slobodni ljudi, bili oni vojnici ili taborski pratitelji, su u Ksenofontovom svjetonazoru dio jedne kategorije; u kontrastu s time, robovi se spominju zajedno sa stokom ("Tako učine i zaplijene silu robova i ovaca...")¹⁸⁸ i tovarnim životinjama ("...izgine mnogo blaga i robova, a vojnika oko 30.")¹⁸⁹

Određeni poslovi su bili prebitni da bi ih se povjerilo robovima; napr. vođenje mazgi ili mula nije bilo pametno ostaviti u njihovim rukama, jer im je ostavljalo mogućnost da pobjegnu zajedno sa zalihama i opremom; nije iznenađujuće da u *Anabazi* nema spomena robova kojima su povjerene takve dužnosti.¹⁹⁰

Slično tovarnim životinjama, pružali su vrijednu uslugu, ali isto tako, bili su lako zamjenjivi. Barem je jedan slučaj gdje je vojska napustila robove kada su zaključili da ih usporavaju i da ih nemaju više kako prehraniti ("...jer kako je bilo mnogo blaga i robova, putovahu sporo dalje; a pazeći na njih mnogi nijesu bili za boj pa je za tolike ljude trebalo nabavljati i otpremati dva puta toliko hrane.").¹⁹¹

Ksenofont rijetko uopće spominje robove, a kada ih spominje nikad ne ulazi u detalje. Ovo nije ustvari pitanje diskriminacije ili prijezira kao što bi se moglo činiti na prvi pogled. Detalje iz njihovog života ne spominje iz istog razloga zbog kojeg ne spominje da je navukao svoj oklop nakon doručka, da mu je u nekom trenu trebalo zamijeniti kopče na sandalama, ili spominje ciklus postavljanja i rušenja šatora svaki dan; sve to je za njega dio nevjerojatno očite i svakodnevnine rutine vojničkog života – i to takve koje bi njegovom namijenjenoj publici već bila poznata i ne pretjerano zanimljivo štivo. Nažalost, to nam ne ostavlja puno prostora za analizu. Položaj robova u Deset tisuća je, naravno, bio na samom dnu društvene ljestvice u vojsci, i često se pogoršao u uvjetima kada je vojska imala logističkih poteškoća. S druge strane, nisu bili posve lišeni prilika; imali su šanse pobjeći, ali i možda povremeno sudjelovati u pljačkanju zajedno s vojnicima, mada nije vjerojatno da su ikad bili uključeni u ikakvu službenu podjelu plijena. Spartanska praksa bila je sa sobom u rat povesti broj helota disproporcionalno veći u odnosu na hoplite, u nekim slučajevima čak sedam helota za svakog spartijata, i sve te

¹⁸⁸ Ksen. *Anab.* VI, 6, 9.

¹⁸⁹ Ksen. *Anab.* IV, 5, 1.

¹⁹⁰ Lee, *A Greek Army on the March*, 256.

¹⁹¹ Ksen. *Anab.* IV, 1, 5.

robove opremiti za rat.¹⁹² Znajući da naoružavanje robova nije bilo bez presedana u grčkim vojskama moramo zaključiti da su i ovdje robovi imali šansu da postanu dio ratničkog sloja, pogotovo s obzirom na gotovo besprekidne borbe i brojne očajničke situacije u kojima se Deset tisuća našlo, ali, također treba spomenuti da je od svih taborskih pratitelja broj takvih prilika za robove bio najviše ograničen.

¹⁹² Sekunda, *The Spartan Army*, 16.

7. ZAKLJUČAK

Kada pričamo o antičkoj grčkoj, rat nam je rijetko prva asocijacija; u popularnoj svijesti, kao i historiografiji, obično se naglašuju grčki uspjesi u poljima kulture, politike, književnosti i umjetnosti, i naravno, njihova filozofija. Ipak, ratovanje i ratničke vještine su često centralna tema u svemu navedenom, ali njihov snažan utjecaj je često vidljiv i u religiji. Helenska pobožnost nije imala svetu knjigu kao kasnije monoteističke religije, ali je imala bliski ekvivalent u Ilijadi, knjizi o grčkim ratnicima u dugom i slavnom ratu, čija je glavna tema ustvari podjela ratnog plijena. Ne bi smo nikad trebali smetnuti s uma da je u ovom epu, prepunom heroja iz zore grčke civilizacije koji su mladim grčkim ratnicima pružali primjer koji su mogli emulirati, osnovni pokretač radnje bila svađa između dviju vojskovođa oko toga kome pripada poželjna robinja.

Usprkos činjenici da su se grčki ratnici često našli u službi monarha i tirana, klasične grčke vojske sastojale su se od građana-vojnika. U starogrčkom smislu, građanstvo je pripadalo slobodnim dijelom muške populacije, koji su na njega gledali kao na dužnost, ali i privilegiju koju je često trebalo potvrditi na bojišnici. Grčka se tijekom većine klasičnog perioda sastojala od stotina polisa, nezavisnih gradova-država koje je povezivao zajednički jezik, kultura i religija, ali također i dug popis pograničnih sporova, upada i prepada i starih zamjerki susjedima; redovito, sezonsko rješavanje problema između dva polisa ratovanjem dovelo je do postupnog sklapanja kompliciranih mreža saveza, koje su često dovodile do eskalacije sukoba u ratove koji su imali sve više sudionika i sve dulje trajali; najpoznatiji primjer je, naravno, Peloponeski rat. Duljina sukoba, bez presedana u njihovoj dotadašnjoj povijesti, dovela je do nastajanja novog društvenog sloja, profesionalnih vojnika. To je proces koji nam je poznat; onaj koji znatno manje razumijemo, je nastajanje paralelnog sloja taborskih pratitelja. Grčke vojske, koje su se još uvijek oslanjale uglavnom na jezgru teško oklopljene pješadije su, u svijetu u kojem su ratovi trajali sve dulje, i bitke vođene sve dalje od kuće, zahtijevale sve veću potporu i razvijeniju logističku strukturu. U pred-industrijskom svijetu, to je značilo dvije stvari; tovarne životinje, ali još češće, snažna leđa unajmljenih slugu i robova.

Ksenofontovih Deset tisuća je bila golema vojna sila za svoj period, i imala je proporcionalno goleme količine taborskih pratitelja; znajući kakvu vrstu posluge je zahtijevao jedan hoplit, i na kakvu je uvjete tijekom marša bio naviknut, možemo zaključiti da je Deset tisuća sadržavalo između 25 i 40 tisuća pojedinaca. Svaki je hoplit imao bar jednog štitonošu,

bio on slobodan čovjek unajmljen za tu ulogu, siromašniji rođak ili poznanik u potrazi za prilikama koje rat donosi, ili čak rob. Većina bi također imala jednog prtljagonošu, koji je također mogao biti slobodan čovjek, ali nižeg statusa nego štitonoša, i češće rob. Ovim brojevima treba pridodati golemo mnoštvo ostalih taborskih pratitelja, od kojih su mnogi bili dodatni sluge ili robovi koje bi imućniji pojedinci – a mnogi plaćenici su bili imućni – smatrali shodnim povesti u rat.

Takvi pojedinci su bili kuhari, pralje, vidari, prostitutke, kao i razni trgovci koji su vojsci prodavali vino, žito i maslinovo ulje, kao i sitni obrtnici koji su krpali odjeću, popravljali kožne predmete ili potkivali mazge, da navedemo tek neke od primjera. Među njima su postojale mnoge dihotomije; neki su bili robovi, neki slobodni; neki su bili u službi pojedinačnih vojnika, dok su se neki sami pridružili vojsci i bili isto tako slobodni otići. Mnogi od njih su bili Grci; mnogo više njih su bili ratni zarobljenici i robovi koje je vojska otela vrškom koplja.

Nikoga tko ima čak i površno poznavanje tipičnih problema s kojima se susrećemo u antičkoj historiografiji neće iznenaditi da su robovi element vojske koji najmanje razumijemo. Naše istraživanje je samo potvrdilo da je njihov položaj ovdje bio jednak ostatku grčkog društva: zapadali su ih najgori poslovi i živjeli su u najgorim uvjetima. Doduše, moramo primijetiti da nisu bili posve lišeni mogućnosti u životu; naišli smo na barem jedan primjer bivšeg roba iz Atene kojem je pošlo za rukom uspjeti se do statusa slobodnog čovjeka i vojnika.

Pripadnost ratničkom sloju u grčkom je društvu donosila niz prednosti, koji su uključivali, ali nisu bili ograničeni na, povećani prestiž i slavu, te mogućnost da se ratnike ovjekovječi u stihu, prozi, ili čak kipom na javnoj površini, za što se može argumentirati da je bio najveći doseg javnog priznanja nekog pojedinca u antičkom društvu. Ne treba zaboraviti ni prizemnije motive: Grčka i Perzija pogotovo, ali i mediteranski bazen općenito, su imali gotovo nezasitnu potrebu za plaćenicima, koji su za svoje usluge ponekad mogli naplaćivati vrlo visoke cijene. Čitatelju moramo priznati da smo već u početku istraživanja gajili snažnu sumnju da su taborski pratitelji imali dobre šanse da se tijekom ovakvog duljeg pohoda "promaknu" do statusa vojnika. Treba spomenuti da je linija koja razdvaja vojnike od civila gotovo od početka pohoda bila ponešto nejasna, te da je postajala krajnje mutna što su dulje marširali; mada im je cilj u početku bilo osvajanje i invazija, nakon Kunakse to je postalo preživljavanje. Deset tisuća, a pogotovo Ksenofont, su bili pragmatični, i nisu imali problema s time da se taborski pratitelji naoružaju radi samoobrane; dapače, kao što njihovo *ad hoc* osnivanje čete praćkara i konjanika demonstrira, aktivno su to poticali.

Ženama su, u ovom pogledu, opcije bile znatno ograničenije. Mada ideja ratnica nije bila posve nečuvena u grčkom svijetu – nemoguće je ne sjetiti se žena kao što je Artemizija I. od Halikarnasa – uobičajeni stav je bio da je ženama mjesto u sigurnosti domicila, te je njihov status bio odraz muškarca s kojim ih se povezuje, bio to njihov otac ili muž. U kontrastu tome, među Deset tisuća nalazimo na znatan broj žena. Kakogod da su se pridružile vojsci, do trena kada ih Ksenofont spominje u tijekom gozbe u Paflagoniji, bilo je očito da im pristup nije bio zabranjen, nego da su bile prisutne u velikim brojevima, u kontekstu kojim tradicionalno dominiraju muškarci. Ksenofontova priča o oklopljenoj i naoružanoj plesačici, te kasnija šala Grka da su upravo žene porazile kraljevsku vojsku kod Kunakse nam ne dokazuje da su se žene ustvari borile, ali nam pokazuje da se vojnici osjećali ugodno u njihovom društvu, i da su s njima dijelili određeni osjećaj zajednice. Žene su očito imale korisne uloge koje su ispunjavale u vojsci koja je često preživjela ekstremne uvjete, što im je osiguralo status i određenu količinu moći.

Na kraju, treba reći da bi, promatrani izdaleka, Deset tisuća više nalikovali seobi naroda nego organiziranoj vojsci. Lutajućih plaćeničke sile tog tipa postati će češća pojava prema kraju klasičnog, i uobičajena pojava u helenističkom periodu, gdje će često putovati od jednog sraza dijadoha do drugog. *Anabaza* ne završava sa scenom Deset tisuća koji se sretno vraćaju kući, nego sa kratkim predahom u europskom dijelu grčkog teritorija, samo da bi odmah našli novi rat kojem se mogu pridružiti, koji se odvijao u susjedstvu mjesta gdje su se prije više od godine dana prvotno okupili. U ovom pogledu predstavljali su određeni presedan, novu vrstu vojske koja nije imala matični grad, nego je umjesto toga bila svojevrсна pokretna republika, koja je posjedovala sve elemente grčkog polisa, od građana-vojnika do robova i svega između. Deset tisuća je predstavljalo model vojski koje će ih uskoro slijediti, u društvenom smislu podjednako kao i vojnom; vojnici i taborski pratitelji su podjednako pripadali novom sloju profesionalaca, za koje ratovanje bio integralan dio njihovog obrta, a vojni pohod dom jednako kao seljacima njihovo polje ili kovaču njegova radionica.

8. Summary and keywords

This paper deal with the origins, motives, status and various roles of non-combatants in ancient Greek armies of the Classical period, typically referred to as camp followers, using a single literary source, the *Anabasis* by Xenophon, as a specific example for one model of such an army.

It contains an analysis of Greek armies in the age of Xenophon insomuch as is necessary to provide the reader with context for many specialized examples of ancient Greek military nomenclature analyzed in latter parts of the work. This includes the soldier's origins, motives and equipment.

A chapter deals with logistics and daily life of the army. The numbers of soldiers and camp followers are examined in detail, as are the daily routines of the march. Other parts of the work study social mobility in the army, especially from camp follower to soldier, and *vice versa*, as examined through known examples provided by Xenophon. Furthermore, the fate the so-called "vulnerable class", meaning in this case women and slaves, as well as their status and opportunities for social advancement, are also considered in a separate section.

The study concludes that the line between soldier and camp follower was often blurred in the *Ten Thousand*, and that the army would eventually forge a collective identity based on utilitarianism and mutual survival. As such, they would form a model for future armies and mercenary bands of late classical and early Hellenistic period.

KEYWORDS: Camp Followers, Logistics, The Ten Thousand, Military History, Hoplites, Mercenaries, Cyrus the Younger, Xenophon, *Anabasis*.

10. BIBLIOGRAFIJA

10.1. Kratice

Anab. = *Anabaza*

Hdt. = Herodot

Hist. = Povijest

Ksen. = Ksenofont

Mem. = Sjećanja Sokratova

Simp. = Simpozij

10.2. Popis slikovnih priloga

Slika 1. Ruta marša Deset tisuća

Slika preuzeta iz "Special and Historical Collections of VU University Amsterdam" <http://imagebase.ubvu.vu.nl/cdm/ref/collection/krt/id/2746>
(pristup 4. 7. 2020.)

Slika 2. Grčki *aspis*, ostaci metalnog pokrova od brončanog lima

Sekunda, Nicholas. *Greek Hoplite 480 – 323 BC: Weapons, Armour, Tactics*.
Elms Court, Chapel Way, Botley, Oxford: Osprey Publishing LTD, 2000. str.
10.

Slika 3. Korintska kaciga

De Souza, *The Greek at War: from Athens to Alexander*. Oxford: Oxford
University Press, 1996.

Slika 4. Detalj s kratera: hoplit oblači nazuvke

Sekunda, Nicholas. *Greek Hoplite 480 – 323 BC: Weapons, Armour, Tactics*.
Elms Court, Chapel Way, Botley, Oxford: Osprey Publishing LTD, 2000. str.
11.

Slika 5. Čaturica za vodu, Atena, 4 st. pr. Kr.

Sekunda, Nicholas. *Greek Hoplite 480 – 323 BC: Weapons, Armour, Tactics*.
Elms Court, Chapel Way, Botley, Oxford: Osprey Publishing LTD, 2000. str.
19.

Slika 6. Grčki ratnici u pripremi za bitku, prikaz na *kylix* kaležu oko 480 pr. Kr.

Sekunda, Nicholas. *Greek Hoplite 480 – 323 BC: Weapons, Armour, Tactics*.
Elms Court, Chapel Way, Botley, Oxford: Osprey Publishing LTD, 2000. str.
18.

10.3. Izdanja izvora i literatura

- Black, 2000. Black, Jeremy. *War and the World: Military Power and the Fate of Continents, 1450 - 2000* Yale: Yale University Press, 2000.
- Black, 2004. _____. *Rethinking Military History*. London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2004.
- Bourke, 2006. Bourke J. "New military history." u: Hughes M. ur., Philpott W.J. ur. *Palgrave Advances in Modern Military History*. London: Palgrave Macmillan, 2006.
- Bradford, 2001. Bradford, Alfred S. *With Arrow, Sword, and Spear: A History of Warfare in the Ancient World*. Westport: Praeger Publishers, 2001.
- Brice, 2020. Brice, Lee L. ur. *New Approaches to Greek and Roman Warfare*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2020.
- Brozović et al. 2019. Hrvatska enciklopedija, *Diogen Laertije*. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15273> (pristup 22. 7. 2019.)
- Bundrick, 2005. Bundrick, Sheramy. *Music and Image in Classical Athens*. Cambridge, New York, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press, 2005.
- Campbell, 2005. Campbell, Duncan B. *Ancient Siege Warfare: Persians, Greeks, Carthaginians and*

- Romans 546 – 146 BC*. Oxford, London: Osprey Publishing LTD, 2005.
- Carney, 2000. Carney, Elizabeth Donnelly *Women and Monarchy in Macedonia*. Oklahoma City: University of Oklahoma Press, 2000.
- Carthledge, 2013. Carthledge, Paul. *The Spartans: An Epic History*. Hampshire: Pan Macmillan, 2013.
- Catton, 2002. Catton, Charles, ur. *Fighting Techniques of the Ancient World 3000 BC - AD 500: Equipment, Combat Skills, and Tactics* New York: Amber Books Ltd, 2002.
- Charters, 1992. Charters, David., ur. *Military History and the Military Profession* New York: Preager,1992.
- De Souza, 1996. De Souza, *The Greek at War: from Athens to Alexander*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Dohrenwned, 2002. Dohrenwned, Robert E. "The Sling: Forgotten Firepower of Antiquity" u: *Journal of Asian Martial Arts* 11 (2002)
- Fields, 2007. Fields, Nicholas *Thermopylae 480 BC: Last stand of the 300* Oxford: Osprey Publishing Limited, 2007.
- Futo Kennedy, 2014. Futo Kennedy, Rebecca. *Immigrant Women in Athens: Gender, Ethnicity, and Citizenship in the Classical City*. New York: Routledge, 2014.
- Godley, 1920. Alfred Denis Godley, prijevod, *Herodot* 1920.
- Goulaki-Voutira, 1996. Goulaki-Voutira, Alexandra. "Pyrrhic Dance and Female Pyrrhic Dancers." *Research Center*

for *Music Iconography Newsletter* 21, br.
1. (proljeće 1996.) 3-12.

- Gouilmartin, 2019. "Shields" *Encyclopedia Britannica* 2019.
<https://www.britannica.com/technology/military-technology/Shields#ref521903>
(posjet 29. 10 2019.)
- Hamel, 2003. Hamel, Debra. *Trying Neaira: The True Story of a Courtesan's Scandalous Life in Ancient Greece*. New Haven & London: Yale University Press, 2003.
- Heckel, 2006. Heckel, Waldemar, Ryan Jones. *Macedonian Warrior: Alexander's Elite Infantryman*. Oxford, New York: Osprey Publishing LTD, 2006.
- Herodot* 1920. *Herodotus, The Histories*, prijevod A. D. Godley. Cambridge: Harvard University Press. 1920.
- Holmes, 2001. Holmes, Richard ur. *The Oxford Companion to Military History*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Howard, 2002. Howard, Michael. *Clausewitz: A Very Short Introduction*. Oxford, New York. Oxford University Press 1983. Pretisak, Oxford, New York, 2002.
- Krentz, 1985. Krentz, Peter. "The Nature of Hoplite Battle," *Classical Antiquity* 4 (1985): 50-61.
- Krentz, 2010. _____. *The Battle of Marathon*, New Haven: Yale University Press, 2010.

- Ksenofont* 1899 *Ksenofont, Anabaza*, prijevod Stjepan Senc. Prievodi grčkih i rimskih klasika, svezak XVII. Zagreb: Matica Hrvatska, 1899.
- Ksenofont* 1899a *Ksenofont, Spomeni Sokratovi*, prijevod Stjepan Senc. Prievodi grčkih i rimskih klasika, svezak XVII. Zagreb: Matica Hrvatska, 1899.
- Kuzmić, 1899. Martin Kuzmić, prijevod. *Ksenofont* 1899a.
- Lee, 2007. Lee, John W. I. *A Greek Army on the March: Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press, 2007.
- Lee, 2017. Lee, John W. I. "Xenophon and his times." u *The Cambridge Companion to Xenophon*, ur. Michael E. Flower, 15 – 37. Cambridge, New York, Melbourne, Delhi: Cambridge University Press, 2017.
- Lee, 2020. Lee, John W. I. "Daily Life in Classical Greek Armies, c. 500–330 BCE" u *New Approaches to Greek and Roman Warfare*, ur. Lee L. Brice, 39 – 51. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2020.
- Liddell, Scott 1940. *A Greek-English Lexicon* 9. izd., Priredio Henry George Liddell, Robert Scott. Oxford: Oxford University Press, 1940.
- Marincola, 2017. Marincola, John. "Xenophon's *Anabasis* and *Hellenica*." u *The Cambridge Companion to Xenophon*, ur. Michael E. Flower, 103 –

- 118.. Cambridge, New York, Melbourne, Delhi: Cambridge University Press, 2017.
- Moyar, 2007. Moyar, Mark. "The Current State of Military History," *The Historical Journal* 50 (2007): 225 - 240.
- Musić, 1942. Musić, August, ur. *Nacrt grčkih i rimskih starina, po dr. E Wagneru i dr G. pl. Kobilinskom, drugo popunjeno izdanje*. Zagreb: Hrvatska državna tiskara, 1942.
- Noe, 2008. Noe, Kenneth W. "Battle Histories: Reflections on Civil War Military Studies" u *Civil War History* 533 (2008), 229 - 257.
- Passehl, 2012. "Hypaspist" *Ancient History Encyclopaedia*, 2020. <https://www.ancient.eu/article/160/hypaspist/> (posjet 30. 4. 2020.)
- Pomeroy, 2002. Pomeroy, Sarah B. *Spartan Women*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Pritchard 2000. Pritchard, David. "Tribal Participation and Solidarity in Fifth-Century Athens: A Summary". *Ancient History*. 30 (2000): 104–118.
- Sacks, 2005. *Encyclopedia of the Ancient Greek World: Revised Edition*. Priredio David Sacks. New York: Facts on File Inc., 2005.
- Sekunda,, 1986. Sekunda, Nicholas Victor. *The Ancient Greeks*. Oxford: Osprey Publishing LTD, 1986.
- Sekunda, 1998. _____ . *The Spartans*. Oxford: Osprey Publishing LTD, 1998.

- Sekunda, 1998. _____ . *The Spartan Army*.
Oxford: Osprey Publishing LTD, 1998.
- Sekunda, 2000. _____ . *Greek Hoplite 480 –
323 BC: Weapons, Armour, Tactics*. Elms
Court, Chapel Way, Botley, Oxford:
Osprey Publishing LTD, 2000.
- Sekunda, 2002. _____ . *Marathon 490 BC: The
First Persian Invasion of Greece*. Oxford:
Osprey Publishing LTD, 2002.
- Senc, 1899. Stjepan Senc, prijevod, *Ksenofont* 1899.
- Schwartz, 2009. Schwartz, Adam. "Reinstating the hoplite. Arms,
Armour and Phalanx Fighting in Archaic
and Classical Greece". *Historia
Einzelchriften* 207 (2009): 25-101.
- Shepard, 2008. Shepard, Ruth. ur. *Alexander the Great at War:
His Armies, His Battles, His Enemies*
London: Midland House Publishing, 2008.
- Snodgrass, 1967. Snodgrass, Anthony M. *Arms and armor of the
Greeks*. Ithaca, Cornell University Press,
1967.
- Xenophon, 1961. Xenophon. *Xenophontis opera omnia*, svezak 3.
Oxford: Clarendon Press. 1904. Pretisak,
Oxford 1961.

9. Prilozi iz pisanih izvora

Ksenofont – Anabaza

1. ἦν δὲ τῆς χιόνος τὸ βάθος ὀργυρία: ὥστε καὶ τῶν ὑποζυγίων καὶ τῶν ἀνδραπόδων πολλὰ ἀπώλετο καὶ τῶν στρατιωτῶν ὡς τριάκοντα. διεγέροντο δὲ τὴν νύκτα πῦρ καίοντες: ξύλα δ' ἦν ἐν τῷ σταθμῷ πολλά: οἱ δὲ ὄψε προσιόντες ξύλα οὐκ εἶχον. οἱ οὖν πάλαι ἦκοντες καὶ τὸ πῦρ καίοντες οὐκ προσίεσαν πρὸς τὸ πῦρ τοὺς ὀψίζοντας, εἰ μὴ μεταδοῖεν αὐτοῖς πυροὺς ἢ ἄλλο τι εἴ τι ἔχοιεν βρωτόν.

"Snijeg je bio hvat dubok i tako izgine mnogo blaga i robova, a od vojnika oko trideset. Tu noć provedu paleći vatru, jer je na noćištu bilo drva mnogo, samo koji su kasno stizali, oni drva nijesu imali. Koji su prije stigli i vatru ložili, oni k vatri nijesu opuštali one, što su zakasnili, ako im ne dadu od svoga žita ili drugoga jela, što imaju. Tako su dakle jedan drugomu davali, što koji ima. Gdje je vatra gorjela, tu se snijeg topio, pa su nastajale jame duboke do zemlje, da se mogla mjeriti dubljina snijega. Odande putovahu čitav sutrašnji dan kroz snijeg i mnogi ljudi izginuše od lakomosti." (Ksen. *Anab.* IV, 5, 1-2.) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc)

2. ἐπεὶ δ' ἐδόκει ἤδη πορεύεσθαι αὐτῷ ἄνω, τὴν μὲν πρόφασιν ἐποιεῖτο ὡς Πισίδασ βουλόμενος ἐκβαλεῖν παντάπασιν ἐκ τῆς χώρας: καὶ ἀθροίζει ὡς ἐπὶ τούτους τὸ τε βαρβαρικὸν καὶ τὸ Ἑλληνικόν. ἐνταῦθα καὶ παραγγέλλει τῷ τε Κλεάρχῳ λαβόντι ἦκειν ὅσον ἦν αὐτῷ στράτευμα καὶ τῷ Ἀριστίπῳ συναλλαγέντι πρὸς τοὺς οἴκοι ἀποπέμψαι πρὸς ἑαυτὸν ὃ εἶχε στράτευμα: καὶ Ξενία τῷ Ἀρκάδι, ὃς αὐτῷ προειστήκει τοῦ ἐν ταῖς πόλεσι ξενικοῦ, ἦκειν παραγγέλλει λαβόντα τοὺς ἄλλους πλὴν ὅποσοι ἱκανοὶ ἦσαν τὰς ἀκροπόλεις φυλάττειν. ἐκάλεσε δὲ καὶ τοὺς Μίλητον πολιορκοῦντας, καὶ τοὺς φυγάδας ἐκέλευσε σὺν αὐτῷ στρατεῦσθαι, ὑποσχόμενος αὐτοῖς, εἰ καλῶς καταπράξειεν ἐφ' ἃ ἐστρατεύετο, μὴ πρόσθεν παύσεσθαι πρὶν αὐτοὺς καταγάγοι οἴκαδε. οἱ δὲ ἠδέως ἐπεΐθοντο: ἐπίστευον γὰρ αὐτῷ: καὶ λαβόντες τὰ ὄπλα παρήσαν εἰς Σάρδεις. Ξενίας μὲν δὴ τοὺς ἐκ τῶν πόλεων λαβὼν παρεγένετο εἰς Σάρδεις ὀπλίτας εἰς τετρακισχιλίους, Πρόξενος δὲ παρῆν ἔχων ὀπλίτας μὲν εἰς πεντακοσίους καὶ χιλίους, γυμνήτας δὲ πεντακοσίους, Σοφαίνετος δὲ ὁ Στυμφάλιος ὀπλίτας ἔχων χιλίους, Σωκράτης δὲ ὁ Ἀχαιοὺς

ὀπλίτας ἔχων ὡς πεντακοσίους, Πασίων δὲ ὁ Μεγαρεὺς τριακοσίους μὲν ὀπλίτας, τριακοσίους δὲ πελταστὰς ἔχων παρεγένετο: ἦν δὲ καὶ οὗτος καὶ ὁ Σωκράτης τῶν ἀμφὶ Μίλητον στρατευομένων. οὗτοι μὲν εἰς Σάρδεις αὐτῷ ἀφίκοντο.

Τισσαφέρνης δὲ κατανοήσας ταῦτα, καὶ μείζονα ἠγησάμενος εἶναι ἢ ὡς ἐπὶ Πισίδας τὴν παρασκευὴν, πορεύεται ὡς βασιλέα ἢ ἐδύνατο τάχιστα ἰππέας ἔχων ὡς πεντακοσίους. καὶ βασιλεὺς μὲν δὴ ἐπεὶ ἤκουσε Τισσαφέρνους τὸν Κύρου στόλον, ἀντιπαρεσκευάζετο. Κῦρος δὲ ἔχων οὖς εἴρηκα ὠρμᾶτο ἀπὸ Σάρδεων: καὶ ἐξελαύνει διὰ τῆς Λυδίας σταθμοὺς τρεῖς παρασάγγας εἴκοσι καὶ δύο ἐπὶ τὸν Μαίανδρον ποταμὸν. τούτου τὸ εὖρος δύο πλέθρα: γέφυρα δὲ ἐπὶν ἐζευγμένη πλοίοις. τοῦτον διαβὰς ἐξελαύνει διὰ Φρυγίας σταθμὸν ἓνα παρασάγγας ὀκτῶ εἰς Κολοσσάς, πόλιν οἰκουμένην καὶ εὐδαίμονα καὶ μεγάλην. ἐνταῦθα ἔμεινεν ἡμέρας ἑπτὰ: καὶ ἦκε Μένων ὁ Θετταλὸς ὀπλίτας ἔχων χιλίους καὶ πελταστὰς πεντακοσίους, Δόλοπας καὶ Αἰνιᾶνας καὶ Ὀλυνθίους. ἐντεῦθεν ἐξελαύνει σταθμοὺς τρεῖς παρασάγγας εἴκοσιν εἰς Κελαινάς, τῆς Φρυγίας πόλιν οἰκουμένην, μεγάλην καὶ εὐδαίμονα. ἐνταῦθα Κύρω βασίλεια ἦν καὶ παράδεισος μέγας ἀγρίων θηρίων πλήρης, ἃ ἐκεῖνος ἐθήρευεν ἀπὸ ἵππου, ὅποτε γυμνάσαι βούλοιο ἐαυτὸν τε καὶ τοὺς ἵππους. διὰ μέσου δὲ τοῦ παραδείσου ρεῖ ὁ Μαίανδρος ποταμὸς: αἱ δὲ πηγαὶ αὐτοῦ εἰσὶν ἐκ τῶν βασιλείων: ρεῖ δὲ καὶ διὰ τῆς Κελαινῶν πόλεως. ἔστι δὲ καὶ μεγάλου βασιλέως βασίλεια ἐν Κελαιναῖς ἐρυμνὰ ἐπὶ ταῖς πηγαῖς τοῦ Μαρσίου ποταμοῦ ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει: ρεῖ δὲ καὶ οὗτος διὰ τῆς πόλεως καὶ ἐμβάλλει εἰς τὸν Μαίανδρον: τοῦ δὲ Μαρσίου τὸ εὖρος ἐστὶν εἴκοσι καὶ πέντε ποδῶν. ἐνταῦθα λέγεται Ἀπόλλων ἐκδεῖραι Μαρσύαν νικήσας ἐρίζοντά οἱ περὶ σοφίας, καὶ τὸ δέρμα κρεμάσαι ἐν τῷ ἄντρῳ ὅθεν αἱ πηγαί: διὰ δὲ τοῦτο ὁ ποταμὸς καλεῖται Μαρσύας. ἐνταῦθα Ξέρξης, ὅτε ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἠττηθεὶς τῇ μάχῃ ἀπεχώρει, λέγεται οἰκοδομῆσαι ταῦτά τε τὰ βασίλεια καὶ τὴν Κελαινῶν ἀκρόπολιν. ἐνταῦθα ἔμεινε Κῦρος ἡμέρας τριάκοντα: καὶ ἦκε Κλέαρχος ὁ Λακεδαιμόνιος φηγὰς ἔχων ὀπλίτας χιλίους καὶ πελταστὰς Θρακὰς ὀκτακοσίους καὶ τοξότας Κρητὰς διακοσίους. ἅμα δὲ καὶ Σῶσις παρῆν ὁ Συρακόσιος ἔχων ὀπλίτας τριακοσίους, καὶ Σοφαίνετος Ἀρκάδας ἔχων ὀπλίτας χιλίους. καὶ ἐνταῦθα Κῦρος ἐξέτασιν καὶ ἀριθμὸν τῶν Ἑλλήνων ἐποίησεν ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ ἐγένοντο οἱ σύμπαντες ὀπλίται μὲν μύριοι χίλιοι, πελτασταὶ δὲ ἀμφὶ τοὺς δισχιλίους.

"Kad je mislio, da je već vrijeme da krene na put, dade razglašavati, kako je namjeran, da Pizidjane iz njihove zemlje sasvim istjera, i u to ime počne ondje skupljati i onu barbarsku i onu helensku vojsku. Klearhu poruči, da sa čitavom svojom vojskom k njemu dodje; Aristipu, da se sa svojim sugradjanima pogodi i što ima vojske k njemu dovede; Akseniji iz Arkadije, koji je bio na čelu helenskim stražama u gradovima, poruči, da sa svojim četama dodje pa da ostavi njih toliko, koliko je za stražu tvrdjavama dosta, On pozove i čete koje su Milet podsjedale, da bi kao bjegunci s njime išle na rukom, pa im obeća da, ako im vojnica srećno podje za rukom, da ne će mirovati, dok ih u domovinu ne povrati. Oni to radi poslušaju, jer su mu vjerovali, uzmu oružje i padnu pod Sard. I Ksenija uzme straže iz gradova i stigne u Sard sa 4000 oklopnika, a Proksen stigne sa 1500 oklopnika i 500 strijelaca, Sofenet iz Stimfala sa 1000, Sokrat iz Ahaje sa 500 oklopnika, Pazion iz Megare sa 300 oklopnika i 300 štitonoša. Taj i Sokrat bili su među onima što su se borili oko Mileta. To su dakle, koji su k njemu stigli u Sard. Kad to Tisaferno dočuje, pomisli, da je ta priprava veća, nego da bi išla samo na Pizidjane, i zaputi se, što brže može, sa 500 konjanika ka kralju perzijskomu. Kad dakle kralj od Tisaferna sazna da je Kir spremio vojsku, stane se i on oružati. S pomenutom vojskom krene Kir od Sarda dalje i prevali kroz Lidiju za tri dana 22 parasanga do rijeke Meandra. Široka je dva pletra a preko nje je most bio načinjen na sedam splavi. Prešavši preko nje prevali kroz Frigiju za jedan dan osam parasanga do naseonoga bogatoga i velikog grada Kolose. Tu je ostao sedam dana i dotle stigne Menon iz Tesalije sa 1000 oklopnika i s pet stotina štitonoša dolopskih, anijanskih i olinskih. Odande prevali za tri dana 20 parasanga do Kelene, naseonoga velikoga i bogatoga grada u Frigiji. Tu je Kir imao dvor i velik zvjerinjak, pun divljih zvjeri, koje je lovio na konju kad bi mu se htjelo vježbati i sebe i svoje konje. Krosred zvjerinjaka teče rijeka Meandar. Izvori su joj ispod dvora, otkud teče i i kroz grad Kelenu. I kralj perzijski ima u Keleni tvrd dvor na strmeni, ispod koje izvire rijeka Marzija. I ona teče kroz grad pa se izljujeva u Meandar. Marzija je širok 25 stopa. Tu je kažu, Apolon Marziji odadro'o kožu, kad se s njim natjecao i svladao ga u glazbi; a kožu je objesio u onoj spilji. Toga radi zove se ta ijeka Marzija. Tu je kažu, Kserkso, kad je poražen u bitci iz Helade bježao, taj dvor i tvrdjavu u Keleni sagradio. Tu Kir ostane 30 dana, a dodje iz Lakedemona protjerani Klearh s 1000 oklopnika, 800 tračkih štitonoša i 200 kretskih strijelaca. Podjedno stigne Sozija iz Sirakuze s 300

oklopnika i Arkadjanin Sofenet s 1000 oklopnika. Na to je Kir u zvjerinjaku čete pregledavao i brojio te se nadje u svemu 11.000 oklopnika i oko 2000 štitonoša." (Ksen. *Anab*, I, 2, 1-2) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc).

3. ἐνταῦθα δὴ ἐν τῇ ἐξοπλισίᾳ ἀριθμὸς ἐγένετο τῶν μὲν Ἑλλήνων ἄσπις μυρία καὶ τετρακοσία, πελτασταὶ δὲ δισχίλιοι καὶ πεντακόσιοι, τῶν δὲ μετὰ Κύρου βαρβάρων δέκα μυριάδες καὶ ἄρματα δρεπανηφόρα ἀμφὶ τὰ εἴκοσι.

"Na to bi vojska pod oružjem izbrojana te se nadje 10.400 oklopnika, 2500 štitonoša, 100.000 barbara uz Kira i oko 20 srponosnih kola." (Ksen, *Anab*, I, 7, 4) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc).

4. ὁ μὲν ταῦτ' ἔλεξεν, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ ἀκούσαντες ἠγεῖσθαι ἐκέλευον πάντες, πλὴν Ἀπολλωνίδης τις ἦν βοιωτιάζων τῇ φωνῇ: οὗτος δ' εἶπεν ὅτι φλυαροίη ὅστις λέγει ἄλλως πως σωτηρίας ἂν τυχεῖν ἢ βασιλέα πείσας, εἰ δύναίτο, καὶ ἅμα ἤρχετο λέγειν τὰς ἀπορίας. ὁ μέντοι Ξενοφῶν μεταξὺ ὑπολαβὼν ἔλεξεν ὧδε. ὦ θαυμασιώτατε ἄνθρωπε, σύγε οὐδὲ ὀρῶν γινώσκεις οὐδὲ ἀκούων μέμνησαι. ἐν ταῦτῳ γε μέντοι ἦσθα τούτοις ὅτε βασιλεύς, ἐπεὶ Κῦρος ἀπέθανε, μέγα φρονήσας ἐπὶ τούτῳ πέμπων ἐκέλευε παραδιδόναι τὰ ὄπλα. ἐπεὶ δὲ ἡμεῖς οὐ παραδόντες, ἀλλ' ἐξοπλισάμενοι ἐλθόντες παρεσκηνήσαμεν αὐτῷ, τί οὐκ ἐποίησε πρέσβεις πέμπων καὶ σπονδὰς αἰτῶν καὶ παρέχων τὰ ἐπιτήδεια, ἔστε σπονδῶν ἔτυχεν; ἐπεὶ δ' αὖ οἱ στρατηγοὶ καὶ λοχαγοί, ὥσπερ δὴ σὺ κελεύεις, εἰς λόγους αὐτοῖς ἄνευ ὀπλων ἦλθον πιστεύσαντες ταῖς σπονδαῖς, οὐ νῦν ἐκεῖνοι παιόμενοι, κεντούμενοι, ὑβριζόμενοι οὐδὲ ἀποθανεῖν οἱ τλήμονες δύνανται, καὶ μάλ' οἶμαι ἐρῶντες τούτου; ἂ σὺ πάντα εἰδὼς τοὺς μὲν ἀμύνασθαι κελεύοντας φλυαρεῖν φῆς, πείθειν δὲ πάλιν κελεύεις ἰόντας; ἐμοί, ὦ ἄνδρες, δοκεῖ τὸν ἄνθρωπον τοῦτον μῆτε προσίεσθαι εἰς ταῦτ' ἡμῖν αὐτοῖς ἀφελομένους τε τὴν λοχαγίαν σκευὴ ἀναθέντας ὡς τοιοῦτῳ χρῆσθαι. οὗτος γὰρ καὶ τὴν πατρίδα καταισχύνει καὶ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, ὅτι Ἕλληνας ὄν τοιοῦτός ἐστιν.

"To on reče; a kad četovodje to čuše, rekoše svi, neka on bude vodj; samo je neki Apolonid, po govoru Beoćanin, bio protivan. On kaže, da u ludo brblja svaki, koji veli da se može drukčije kako izbaviti, nego ako se, ako može, kralju umoli, i podjedno počne poteškoće nabrajati. Ali, Ksenofon ga usred govora pretrgne i

kaže ovako: "Čudni čovječe! Ti niti razumiješ, što vidiš, niti pamtiš, što čuješ. Ta ti si bio na istom mjestu, kao i ovi, kad je kralj poradi Kirove smrti objestan slao poruku, da oružje predajemo. A kad ga ne predasmo, već oružani dodjosmo i do njega u oko sjedosmo, šta nije učinio šaljući poslanike i ištući primirje i dajući hrane, dok nije primirje dobio? To, što ti evo preporučuješ, učiniše i vojvode i četovodje, koje su na dogovor s njima došle bez oružja, jer su se uzdali u primirje; a nijesu li baš njih bili, boli i zlostavili, te oni jadni ni umrijeti ne mogu? A to, mislim, oni od srce žele. Ako to sve znaš, zar opet veliš, da oni, koji predlažu, da se branimo, ludo govore; pa svjetuješ, da opet idemo i za milost molimo? No ja bih, ljudi rekao, da toga čovjeka ne trebamo u svojoj sredini, već da mu uzmemo četovodstvo, i da mu kao trhonoši nametnemo prtljagu. Jer on sramoti i svoju domovinu i svu Heladu, ako on kao Helen tako nisko misli." (Ksen. *Anab.* III, 1, 7.) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc)

5. ἐπειδὴ δὲ ἐδιώκομεν, ἀληθῆ, ἔφη, ὑμεῖς λέγετε: κακῶς μὲν γὰρ ποιεῖν οὐδὲν μᾶλλον ἐδυνάμεθα τοὺς πολεμίους, ἀνεχωροῦμεν δὲ παγχαλέπως. τοῖς οὖν θεοῖς χάρις ὅτι οὐ σὺν πολλῇ ῥώμῃ ἀλλὰ σὺν ὀλίγοις ἦλθον, ὥστε βλάψαι μὲν μὴ μεγάλα, δηλῶσαι δὲ ὧν δεόμεθα. νῦν γὰρ οἱ πολέμοι τοξεύουσι καὶ σφενδονῶσιν ὅσον οὔτε οἱ Κρηῆτες ἀντιτοξεύειν δύνανται οὔτε οἱ ἐκ χειρὸς βάλλοντες ἐξικνεῖσθαι: ὅταν δὲ αὐτοὺς διώκωμεν, πολὺ μὲν οὐχ οἷόν τε χωρίον ἀπὸ τοῦ στρατεύματος διώκειν, ἐν ὀλίγῳ δὲ οὐδ' εἰ ταχὺς εἴη πεζὸς πεζὸν ἂν διώκων καταλαμβάνοι ἐκ τόξου ῥύματος. ἡμεῖς οὖν εἰ μέλλοιμεν τούτους εἶργειν ὥστε μὴ δύνασθαι βλάπτειν ἡμᾶς πορευομένους, σφενδονητῶν τὴν ταχίστην δεῖ καὶ ἰπέων. ἀκούω δ' εἶναι ἐν τῷ στρατεύματι ἡμῶν Ῥοδίους, ὧν τοὺς πολλοὺς φασιν ἐπίστασθαι σφενδονᾶν, καὶ τὸ βέλος αὐτῶν καὶ διπλάσιον φέρεσθαι τῶν Περσικῶν σφενδονῶν. ἐκεῖναι γὰρ διὰ τὸ χειροπληθέσι τοῖς λίθοις σφενδονᾶν ἐπὶ βραχὺ ἐξικνοῦνται, οἱ δὲ Ῥόδιοι καὶ ταῖς μολυβδίσι ἐπίστανται χρῆσθαι. ἦν οὖν αὐτῶν ἐπισκεψώμεθα τίνες πέπανται σφενδόνας, καὶ ἴτούτῳ μὲν δῶμεν αὐτῶν ἀργύριον, τῷ δὲ ἄλλας πλέκειν ἐθέλοντι ἄλλο ἀργύριον τελῶμεν, καὶ τῷ σφενδονᾶν ἐν τῷ τεταγμένῳ ἐθέλοντι ἄλλην τινὰ ἀτέλειαν εὐρίσκωμεν, ἴσως τινὲς φανοῦνται ἱκανοὶ ἡμᾶς ὠφελεῖν. ὁρῶ δὲ ἵππους ὄντας ἐν τῷ στρατεύματι, τοὺς μὲν τινὰς παρ' ἐμοί, τοὺς δὲ τῶν Κλεάρχου καταλελειμμένους, πολλοὺς δὲ καὶ ἄλλους αἰχμαλώτους σκευοφοροῦντας. ἂν οὖν τούτους πάντας ἐκλέξαντες

σκευοφόρα μὲν ἀντιδῶμεν, τοὺς δὲ ἵππους εἰς ἰππέας κατασκευάσωμεν, ἴσως καὶ οὗτοί τι τοὺς φεύγοντας ἀνιάσουσιν.

"Kad i dakle progonimo, ne smijemo ih daleko od svoje vojske progoniti, već malo, gdje pješak pješaka, i ako je brz, ne može goneći uhvatiti, da ne bi strijela dobacila. Mi dakle, ako se od njih mislimo braniti, da nam na putu ne mogu škoditi, što brže potrebujemo praćara i konjanika. A ja čujem da u našoj vojsci ima Rodjana, od kojih se, kažu, većina razumije u metanje praćica, a gadjaju dva puta tako daleko kao perzijske praćice. Jer one zato, što među kamenje, koje šaku ispunjuju, na kratku daljinu gadjaju, a Rodjani znaju i olovne kruglje bacati. Ako dakle pregledamo, koji od njih praćice imaju, pak ovomu damo za njih novaca, a drugome opet platimo, koji druge praćice hoće da pravi, a trećemu, koji se svoje volje uvrsta među praćare, nadjemo drugi kakav otpust, može bit će se koji naći podobni, da nam budu od koristi. K tomu vidim, da u našoj vojsci ima konjanika, nešto u mene, a nekojih, što je Klearh ostavio, pa i mnogo drugih zarobljenih, što nose prtljagu. Ako dakle sve ove odaberemo, prtljagu na marhu pretovarimo i konje za jahače osedlamo, može bit će i oni neprijateljima, što bježe, što god naškoditi." (Ksen, *Anab.* III, 3, 3.) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc)

6. ἐπεὶ δὲ ὁ Μιθραδάτης κατελήφει, καὶ ἤδη σφενδόνας καὶ τοξεύματα ἐξικνοῦντο, ἐσήμηνε τοῖς Ἑλλησι τῇ σάλπιγγι, καὶ εὐθὺς ἔθεον ὁμόσε οἷς εἶρητο καὶ οἱ ἰππεῖς ἤλαυνον: οἱ δὲ οὐκ ἐδέξαντο, ἀλλ' ἔφευγον ἐπὶ τὴν χαράδραν.

"No kad porazmješteni Rodjani praćice i streljači strijele bace gadjajući svaki svoga čovjeka, jer ga, da je baš i htio, nije mogao lako promašiti, uzmaknu i Tisaferno i ostale čete veoma brzo izvan dohvata streljača. I tako su, što je ostalo dana, ovi išli dalje a oni za njima; ali od barbara nije bilo štete, jer su Rodjani praćicama i strijelama dalje gadjali od Perzijanaca." (Ksen. *Anab.* III, 4, 4.) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc)

7. ἔνθα δὴ προσέρχεται Ξενοφῶντι τῶν πελταστῶν ἀνὴρ Ἀθήνησι φάσκων δεδουλευκέναι, λέγων ὅτι γινώσκοι τὴν φωνὴν τῶν ἀνθρώπων. καὶ οἷμαι, ἔφη, ἐμὴν ταύτην πατρίδα εἶναι: καὶ εἰ μὴ τι κωλύει, ἐθέλω αὐτοῖς διαλεχθῆναι.

"U tome stupi pred Ksenofona štitonoša govoreći, da je u Ateni kao rob služio, i tvrdeći, da razumije jezik tih ljudi: "I mislim" – kaže – "da je to moja domovina ; pa ako mi je dopušteno, želio bih, da se s njima razgovaram." (Ksen, *Anab.* IV, 8, 1.) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc).

8. ἔλαβον δὲ καὶ πεντηκόντορον παρὰ τῶν Τραπεζουντίων, ἧ̃ ἐπέστησαν Δέξιππον Λάκωνα περίοικον. οὗτος ἀμελήσας τοῦ ξυλλέγειν πλοῖα ἀποδρὰς ὄχετο ἔξω τοῦ Πόντου, ἔχων τὴν ναῦν. οὗτος μὲν οὖν δίκαια ἔπαθεν ὕστερον: ἐν Θράκη γὰρ παρὰ Σεύθῃ πολυπραγμονῶν τι ἀπέθανεν ὑπὸ Νικάνδρου τοῦ Λάκωνος."

Od Trapezunćana dobiju i brod s 50 vesala i tome postave glavom dorskog perijeka Deksipa. No on, mjesto da pohvata splavi, uteče s tim brodom izvan Crnoga mora. Poslije ga pak stigne zaslužena kazna ; kad se naime kod Seuta u Traciji pleo u tuđe poslove, ubije ga Lakonjanin Nikandar." (Ksen, *Anab.* V, 1, 4.) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc)

9. ἐπεὶ δὲ ἀριστήσαντες ἐπορεύοντο, ὑποστήσαντες ἐν τῷ στενῷ οἱ στρατηγοί, εἴ τι εὐρίσκοιεν τῶν εἰρημένων μὴ ἀφειμένον, ἀφηροῦντο, οἱ δ' ἐπέιθοντο, πλὴν εἴ τις ἔκλεψεν, οἷον ἢ παιδὸς ἐπιθυμήσας ἢ γυναικὸς τῶν εὐπρεπῶν. καὶ ταύτην μὲν τὴν ἡμέραν οὕτως ἐπορεύθησαν, τὰ μὲν τι μαχόμενοι τὰ δὲ καὶ ἀναπαυόμενοι.

"Poslije ručka krenu dalje : vojvode stanu u tjesnac oduzimajući, ako bi što našli, da protiv naredbe nije bačeno ; a vojnici se pokoravahu, osim ako je koji što ukrao n. p. iz ljubavi lijepo momče ili lijepu ženu." (Ksen. *Anab.* IV, 1, 6) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc)

10. καὶ εὐθὺς ἀγαγόντες τοὺς ἀνθρώπους ἤλεγχον διαλαβόντες εἴ τινα εἶδειεν ἄλλην ὁδὸν ἢ τὴν φανεράν. ὁ μὲν οὖν ἕτερος οὐκ ἔφη μάλα πολλῶν φόβων προσαγομένων: ἐπεὶ δὲ οὐδὲν ὠφέλιμον ἔλεγεν, ὀρῶντος τοῦ ἐτέρου κατεσφάγη. ὁ δὲ λοιπὸς ἔλεξεν ὅτι οὗτος μὲν οὐ φαίη διὰ ταῦτα εἶδέναι, ὅτι αὐτῷ ἐτύγχανε θυγάτηρ ἐκεῖ παρ' ἀνδρὶ ἐκδεδομένη: αὐτὸς δ' ἔφη ἠγήσασθαι δυνατὴν καὶ ὑποζυγίοις πορεύεσθαι ὁδόν.

"I odmah dovedu te ljude i pitaju obaška, znaju li koji drugi put nego onaj, što se vidi. Jedan od njih kaže, da nema, premda su ga baš svakojako plašili, pa kad nije ništa osobita znao reći, zakolju ga na oči onoga drugoga. Taj izjavi, da je onaj zato rekao da ne zna, što u onome kraju ima udatu kćer; a on će ih, kaže, voditi putem, kud i blago može prolaziti." (Ksen. *Anab.* IV, 1, 8.) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc)

11. ἀλλ' οὐπω ἐξικνοῦντο: ἐπεὶ δὲ καλὰ ἦν τὰ σφάγια, ἐπαιάνιζον πάντες οἱ στρατιῶται καὶ ἀνηγάλαζον, συνωλόλυζον δὲ καὶ αἱ γυναῖκες ἅπασαι. πολλαὶ γὰρ ἦσαν ἑταῖραι ἐν τῷ στρατεύματι.

"Gatari klahu žrtve u rijeku, a neprijatelji bacahu strijele i pračice, ali ne mogahu nikako dobaciti. Kako su žrtve bile povoljne, počnu svi vojnici pjevati ratnu pjesmu i pocikivati; a s njima u slogu i sve žene, jer su u vojsci bile mnoge kurve." (Ksen. *Anab.* IV, 3, 4) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc)

12. ἐπὶ τούτοις ὁρῶν ὁ Μυσοῦς ἐκπεπληγμένους αὐτούς, πείσας τῶν Ἀρκάδων τινὰ πεπαμένον ὀρχηστρίδα εἰσάγει σκευάσας ὡς ἐδύνατο κάλλιστα καὶ ἀσπίδα δοῦς κούφην αὐτῇ. ἡ δὲ ὠρχήσατο πυρρίχην ἐλαφρῶς. ἐνταῦθα κρότος ἦν πολὺς, καὶ οἱ Παφλαγόνες ἤροντο εἰ καὶ γυναῖκες συνεμάχοντο αὐτοῖς. οἱ δ' ἔλεγον ὅτι αὗται καὶ αἱ τρεψάμεναι εἶεν βασιλέα ἐκ τοῦ στρατοπέδου. τῇ μὲν νυκτὶ ταύτῃ τοῦτο τὸ τέλος ἐγένετο.

"Gledajući to ne mogu se Paflagonci načuditi, što se svi ti plesovi plešu u oružju. Na to Mižanin, vidjevši ih u čudu namoli jednog Arkadjanina, koji je imao plesačicu, pa je uvede, pošto ju je što ljepše opremio i lagan štit joj dao. Ta dakle zapleše okretno "pirhihu". Na to nastane silno pljeskanje i Paflagonci upitaju, da li i žene s njima idu u boj. A oni odgovore, da su baš one kralja iz okola istjerale. Tako je ta noć prošla." (Ksen. *Anab.* VI, 1, 3.) (prijevod na hrvatski Stjepan Senc)

